

Центр східноєвропейських наукових студій
East European Scientific Studies Center
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine
Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі
South-Eastern Research Institute

ISSN 3041-1467 (Print)

ISSN 3041-1475 (Online)

AXIS EUROPAE

ВІСЬ ЄВРОПИ

ISSUE 2

ВИПУСК 2

Львів-Дрогобич, 2023

Lviv-Drohobych, 2023

УДК 94(4)(082)
В53

*Рекомендовано до друку
редакційною колегією збірника наукових праць “Вісь Європи”
(протокол від 23 червня 2023 р. № 1)*

Рік заснування: 2022.

Періодичність: 2 рази на рік (червень, грудень).

Вісь Європи / [головний редактор Л. Лазурко]. Львів-Дрогобич: П'освіт, 2023. Випуск 2. 68 с.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Лідія Лазурко – д.іст.н., проф.

Співредактори: Микола Галів – д.пед.н., проф.

Василь Ільницький – д.іст.н., проф.

Редакційна колегія:

Віктор Вернер – д.габ., проф. (Польща); Василь Гулай – д.і.н., проф. (Україна); Володимир Качмар – д.і.н., проф. (Україна); Ірина Кривошея – д.і.н., проф. (Україна); Костянтин Курилишин – к.і.н., проф. (Україна); Олег Малярчук – д.і.н., проф. (Україна); Володимир Наконечний – к.і.н., проф. (Україна); Олег Разиграєв – д.і.н., проф. (Україна, Польща); Ігор Соляр – д.і.н., проф. (Україна); Володимир Старка – д.і.н., проф. (Україна); Станіслав Стемпень – д.габ., проф. (Польща).

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Google Scholar;

DOI: 10.69550/3041-1475.2

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Збірник зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення у реєстрі суб'єктів у сфері друкованих медіа (*рішення №1020 від 28.03.2024 р.*)

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Засновник: Центр східноєвропейських наукових студій.

Видавець: П'освіт.

Адреса редакції: Центр східноєвропейських наукових студій, вул. І. Тобілевича, 9, м. Львів, 79000.

тел.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

© Центр східноєвропейських наукових студій, 2023

© Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2023

© Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі, 2023

© Автори статей, 2023

UDC 94(4)(082)
B53

*Recommended for publication
by the Editorial Board of the Axis Europae
(protocol dd. 23.06.2023 № 1)*

Year of establishment: 2022.

Frequency: 2 times a year (June, December).

Axis Europae / [chief editor Lidiya Lazurko]. Lviv-Drohobych: Posvit, 2023. Issue 2. 68 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, postgraduates, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Lidiya Lazurko, Doctor of History, Professor

Co-editors: Mykola Haliv, Doctor of Pedagogy, Professor

Vasyl Ilnytskyi, Doctor of History, Professor

Editorial Board:

Wiktor Werner, Doctor of History, Professor (Poland); **Vasyl Hulai**, Doctor of Political Sciences, PhD (History), Professor (Ukraine); **Volodymyr Kachmar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Iryna Kryvosheia**, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine); **Kostiantyn Kurylyshyn**, PhD (History), (Ukraine); **Oleh Maliarchuk**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Nakonechnyi**, PhD (History), Associate Professor (Ukraine); **Oleh Razyhryayev**, Doctor of History, Professor (Ukraine, Poland); **Ihor Soliar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Stanisław Stępień**, Doctor of History, Professor (Poland).

The collection is indexed in the international databases: Google Scholar;

DOI: 10.69550/3041-1475.2

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

The collection was registered by the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting in the register of subjects in the field of print media (decision No. 1020, dd. 28.03.2024).

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Founder: East European Scientific Studies Center

Publisher: Posvit.

Office address: East European Scientific Studies Center,

9, I. Tobilevych Street, Lviv, Ukraine, 79000.

tel.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

© East European Scientific Studies Center, 2023

© Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine, 2023

© South-Eastern Research Institute, 2023

© Copyright by the contributors, 2023

ЗМІСТ

Лідія ЛАЗУРКО ОСВІТНЯ ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ПОЛЬСЬКИХ ЧАСОПИСІВ ЛЬВОВА (кін. XIX – поч. XX ст.).....	6
Богдан ЯНИШИН НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИРОНА КОРДУБИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	16
Олег РАЗИГРАЄВ МІСТА ВОЛИНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ТА ЛОКАЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ХАРИТАТИВНІ ПРАКТИКИ (1914–1916).....	27
Віталій ТЕЛЬВАК, Вікторія ТЕЛЬВАК УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ: УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	38
Володимир НАКОНЕЧНИЙ МІЖНАРОДНА ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ “НАШОГО ЛЕМКА”: УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ	48
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ГАЛІВ УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР У ПЕРЕМИШЛІ (1941–1944): СТРУКТУРА І ДІЯЛЬНІСТЬ	58

CONTENTS

Lidiia LAZURKO

EDUCATIONAL ISSUES ON THE PAGES OF POLISH JOURNALES IN LVIV
(LATE XIX – EARLY XX CENTURIES) 6

Bohdan YANYSHYN

SCIENTIFIC, POPULARISATION AND CIVIL ACTIVITY OF MYRON KORDUBA
DURING THE GREAT WAR..... 16

Oleh RAZYHRAYEV

MISTA VOLYNI V ROKY VELYKOI VIINY:
ZAHALNODERZHAVNI TA LOKALNI HROMADSKI KHARYTATYVNI
PRAKTYKY (1914–1916) 27

Vitalii TELVAK, Viktoria TELVAK

UKRAINIAN HISTORIANS IN THE INTERWAR POLAND: PARTICIPATION IN
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ACTIVITY

Volodymyr NAKONECHNYI

MIZHNARODNA PROBLEMATYKA NA STORINKAKH “NASHOHO LEMKA”:
UKRAINSKO-ROSIISKE PROTYSTOIANIA..... 48

Vasyl ILNYTSKYI, Mykola HALIV

UKRAINIAN THEATER IN PEREMYSHLI (1941–1944):
STRUCTURE AND ACTIVITIES 58

УДК 930:050(438)“18/19”]:33(091)(438)
DOI 10.69550/3041-1467.2.304167

Лідія ЛАЗУРКО

доктор історичних наук, професор кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-9748-9249

Researcher ID: D-4089-2019

Lidiia LAZURKO

PhD hab. (History), Professor of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lazurkol@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Лазурко, Л. (2023). Освітня проблематика на сторінках польських часописів Львова (кін. XIX – поч. XX ст.). *Axis Europae*, 2, 6–15. doi: 10.69550/3041-1467.2.304167

Bibliographic Description of the Article: Lazurko, L. (2023). Osvitnia problematyka na storinkakh polskykh chasopysiv Lvova (kin. XIX – poch. XX st.) [Educational issues on the pages of Polish journales in Lviv (late XIX – early XX centuries)]. *Axis Europae*, 2, 6–15. doi: 10.69550/3041-1467.2.304167

**ОСВІТНЯ ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ПОЛЬСЬКИХ
ЧАСОПИСІВ ЛЬВОВА (КІН. XIX – ПОЧ. XX СТ.)**

Анотація. *Мета дослідження* – показати як висвітлювалися у польській науковій пресі Львова кін. XIX – поч. XX ст. питання історії освіти на східних теренах Речі Посполитої. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об’єктивності з використанням загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше, опираючись на матеріали студій, уміщених в польських історичних часописах Львова зламу XIX–XX ст., здійснено спробу виявити домінуючі теми у вивченні історії освіти на пограниччі Речі Посполитої. **Висновки.** У другій половині XIX ст. на теренах Східної Галичини, зокрема у Львові, розгорнувся значний науковий рух у галузі історії, організований польськими дослідниками. Це привело до створення першого польського професійного Towarzystwa Historycznego (1886) та появи низки науково-популярних, професійних і навіть аматорських журналів у галузі історії (“Przewodnik Naukowy i Literacki” (1873–1919), “Kwartalnik Historyczny” (1887–1939), “Ruś” (1911)). Значне місце в цих виданнях посідала проблематика присвячена історії українських земель, що висвітлювалася в різних форматах – від науково-популярних досліджень та нарисів у криптисторичних виданнях до розвідок, джерельних матеріалів та рецензій, які становили основу контенту в спеціалізованих проєктах. Однією з тем, що викликала увагу дослідників була тема освіти, у трактуванні якої значне місце займали

не тільки наукові (пізнанцеві), а й ідеологічні мотиви. Історичні розвідки присвячені освіті у польськомовних наукових виданнях у Львові зламу XIX–XX ст. були покликані розбудити інтерес до пізнання минулого східних теренів колишньої Речі Посполитої та сприяти формуванню патріотичних почуттів. Ці землі сприймалися польськими дослідниками як невід’ємна частина спадку зруйнованої держави, а для багатьох з них ще й були “малою батьківщиною” Прикметною особливістю публікацій часописів, що мали популярно-науковий чи аматорський характер (“Przewodnik Naukowy i Literacki”, “Ruś”), була романтизація минулого і трактування освіти та історичної пам’яті про неї як форпост збереження польських культурних традицій у цих краях. З професіоналізацією історичних студій (що бачимо у матеріалах часопису “Kwartalnik Historyczny”) розвідки ставали більш фаховими, а місце легенд і переказів посідали наукові опрацювання джерел, ґрунтовані на застосуванні критичного методу, що переводило трактування питань освіти у площину поширення західної культури на східні терени і провокувало появу різноманітних дискусій довкола цієї теми.

Ключові слова: історіографія, історія освіти, Львів, доба автономії, польська історична преса, Річ Посполита.

EDUCATIONAL ISSUES ON THE PAGES OF POLISH JOURNALES IN LVIV (LATE XIX – EARLY XX CENTURIES)

Abstract. *The purpose of the study* is to show how Lviv cinema was covered in the Polish scientific press. XIX – beginning 20th century issues of the history of education in the eastern territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth. **Research methodology** is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, verification, authorial objectivity using general scientific and special historical methods. **The scientific novelty** of the research lies in the fact that, for the first time, based on the materials of the studies included in the Polish historical journals of Lviv at the turn of the 19th and 20th centuries, an attempt was made to identify the dominant themes in the study of the history of education in the borderlands of the Polish-Lithuanian Commonwealth. **Conclusions.** This led to the creation of the first Polish Professional Historical Society (1886) and the emergence of a number of amateur and professional journals in the field of history (“Przewodnik Naukowy i Literacki”, “Kwartalnik Historyczny”, “Ruś”). It is shown that a significant place in these publications was occupied by Ukrainian issues, which were covered in various formats – from popular science research and essays in cryptohistorical publications to intelligence, source materials and reviews, which formed the basis of content in specialized projects. The study of publications on educational topics made it possible to identify a number of topics, among which a prominent place was occupied by issues of education in the Ukrainian territory of the Commonwealth. It is shown that historical investigations of educational publications were designed to arouse interest in learning about the past, which Polish researchers perceived as an integral part of the legacy of the destroyed Commonwealth, and for many of them were a small homeland and foster patriotic feelings. It has been established that a notable feature of popular science journals was the romanticization of the past and the interpretation of education and historical memory as an outpost for the preservation of Polish cultural traditions in these lands. With the professionalization of historical studies, intelligence became more professional, and the place of legends was taken by scientific elaborations of sources based on the application of a critical method, which translated the interpretation of education into the spread of Western culture in the east.

Keywords: *historiography, the history of education, Lviv, era of autonomy, Polish historical press, Polish-Lithuanian Commonwealth.*

Постановка проблеми. У другій половині XIX ст. на теренах Східної Галичини розгорнувся значний науковий рух у галузі історії, зорганізований польськими дослідниками, що, врешті, вилилося у створення першого польського фахового Історичного товариства (1886) та професійного журналу “Kwartalnik Historyczny” (1887). Цьому моменту “кристалізації” наукового процесу передувала тривала робота, що супроводжувалася як успіхами, так і невдачами, зі створення спеціалізованих наукових історичних об’єднань та видання періодики науково-історичного спрямування. Назагал протягом 1828–1918 рр. у Східній Галичині у різний час реалізовувалося дев’ять проєктів, більша частина змісту яких присвячувалася історії, два спеціально історичні видання та одне спеціалізоване.

Аналіз досліджень. Якщо вивченню історії і функціонування львівських часописів окресленого періоду присвячено достатньо літератури, то студій щодо конкретних проблемних блоків у певний історичний період на шпальтах наукових періодичних видань, зокрема, й праць з питань історії освіти небагато. Окремі розвідки стосувались історії виникнення спеціалізованих додатків до часопису “Kwartalnik Historyczny” (Majorek, 1976), дослідницьких зацікавлень львівських істориків освіти і культури періоду до початку Першої світової війни (Śreniowska, 1960) та міжвоєнного періоду (Majorek, 1989; Majorek, 1976; Maternicki, 1978; Szulakiewicz, 2004), а також історії діяльності спеціалізованих в галузі історії освіти видань (Kalinowska-Witek, 2022). До питань польської освіти на Правобережжі зверталися і українські дослідники (Кривошея, 2005; Лисий, 2002; Близнюк, 2000; Kryvosheia & Morawiec, 2023). Усе це вказує на відсутність розвідок окресленої тематики в контексті діяльності інтелектуалів, зосереджених довкола наукових історичних журналів у Галичині доби автономії, що, зі свого боку, не дає змоги зрозуміти тодішні досягнення та інтенції польських дослідників.

Мета дослідження – показати як висвітлювалися у польській науковій пресі Львова кін. XIX – поч. XX ст. питання історії освіти на східних теренах Речі Посполитої.

Виклад матеріалу. На сторінках цих видань значне місце займала українська проблематика, що висвітлювалася різних форматах – від науково-популярних досліджень та нарисів у криптоісторичних виданнях до розвідок, джерельних матеріалів і рецензій, які становили основу змісту в спеціалізованих проєктах. Вивчення української тематики дає змогу також виокремити низку тем, з-поміж яких помітне місце займали питання освіти на українських теренах Речі Посполитої.

З-поміж досліджень з історії освіти, які публікувалися чи обговорювалися на сторінках наукової періодики, відзначимо працю А. Яблоновського, присвячену історії Києво-Могилянської академії, яка свого часу отримала чималий розголос (Jabłonowski, 1902). Дослідження було виконане на замовлення організаційного комітету з нагоди відзначення у слов’янському світі п’ятсотліття діяльності Ягеллонського університету та поширення культури у східноєвропейських землях. Як згодом згадував Т. Корзон, це було почесне, хоч і нелегке завдання, бо “в Києві вороже ставилися до всього того, що було написано з історії по-польськи” (Korzon, 1914, s. 170).

А. Яблоновський видав монографію “Києво-Могилянська академія: історичний нарис на тлі загального розвитку західної цивілізації на Русі” в 1899 р. За оцінками сучасних фахівців, ця праця за рівнем науковості залишається актуальною донині

(Лисий, 2002, с. 67–76). Застосований автором історико-порівняльний метод дослідження забезпечив відображення культурних взаємовпливів українських земель із Польщею та країнами західного світу. Учений вважав, що стосовно загальної культури Речі Посполитої Київська академія посідала окреме становище. На його думку, вона була інституцією настільки польською, наскільки й руською, оскільки мала двоїстий характер через власне віровизнання та загальноєвропейську латину, що домінувала у ній. Латино-польський характер робив її подібною до усіх інших наукових колегіумів Речі Посполитої, без різниці – католицьких чи ні, але завжди – західноєвропейських. Водночас руський характер робив її взірцем для всіх релігійно-наукових закладів, що створювалися у східному обряді на півночі. На думку дослідника, вона була посередницею між Заходом та Північчю, такою, що несла західну, польську культуру в світ, довго для неї в інший спосіб взагалі недоступний: “Сама по собі не мала вона нічого спонтанного, нічого оригінального, з наукового погляду була копією західних колегіумів, так само влаштована; тому ані її визнаннєвість, ані особливо виняткове визнання староцерковної мови не забезпечували їй оригінальності” (Jabłonowski, 1902, s. 552). Проте вона здобула своє всесвітньо-цивілізаційне значення, як зазначав А. Яблоновський, “зайняла поважне місце в історії виливу здобутків західноєвропейської культури поза її природні сфери” (Jabłonowski, 1902, s. 551–552).

Таке бачення А. Яблоновського отримало вельми позитивний відгук у середовищі польських істориків, які писали про монографію як про першу в історичній літературі книгу, що “майстерно розповідає про поширення однієї з дуже важливих галузей польської культури на східні землі” (Титов, 1902, с. 496). Водночас назване дослідження наштовхнулося на доволі гостру критику з боку Ф. Тітова, професора Київської духовної академії. У рецензії під назвою “Урок с Запада” він зазначав, що “обговорювана нами історія є працею, безумовно, ідеологічною і тому дуже односторонньою та тенденційною” (Титов, 1902, с. 459). З цим легко погоджувався автор, відповідаючи, що не ставив перед собою завдання вичерпного висвітлення історії цього наукового закладу, а мав на меті подати історичний нарис на тлі розвитку західної цивілізації на Русі, про що, зрештою, йшлося навіть у назві дослідження. Поміркованішою була критика знаного історика культури та церкви К. Харламповича, який написав для “Киевской старины” загал негативну, але науково обґрунтованішу і зважену рецензію на дослідження А. Яблоновського (Харлампович, 1902).

На усі ці закиди А. Яблоновський відповів великою статтю, надрукованою в “Kwartalniku Historycznym”. І якщо з тим, що його монографія має ідеологічний характер, він погоджувався, то на закиди щодо надмірної тенденційності відповідав: “Усе тут історично лаконічне, без надміру і недомовок” (Jabłonowski, 1902, s. 552).

Низку цікавих розвідок про історію уніатської освіти на сторінках часопису “Przewodnik naukowy i literacki” опублікував педагог та аматор історії Ян Марек Гіжицький (більш відомий під псевдонімом “Волиняк”). У восьми номерах видання за 1899 р. було надруковано його понад 100-сторінкову розвідку під назвою “Про василіян в Умані” (Wołuniak, 1899). Я. М. Гіжицький походив зі шляхетської родини з Волині, навчався у гімназіях Кам’янець-Подільського та Рівного, вищу освіту здобував в університетах Одеси (правознавство) і Тарту (філологія), а працював учителем і приватним вихователем. Як зауважила Д. Сверчинська, одна з дослідниць його життя і творчості: “Біографія Яна Марка Гіжицького – це типова біографія польського інтелігента з пограниччя” (Świerczyńska, 2015, s. 325), який, вийшовши на пенсію, зайнявся історіописанням.

Найбільше Я. М. Гіжицького цікавила історія освіти та монастирських шкіл, головню, василіянських у східній частині Речі Посполитої – у Литві та на землях України (переважно Волині – його батьківщини). Особливу увагу дослідник зосередив на періоді після Берестейської унії 1596 р., коли розпочалися перепідпорядкування православних церков Риму, перехід на латинський обряд та полонізація освіти. Я. М. Гіжицький писав про те, як посилювались конфлікти всередині ордену та між василіянськими монастирями й світським православним духовенством, як розгорталося соціально-економічне та релігійне протистояння на цих землях у XVII ст., апофеозом якого стала Коліївщина.

Детально він зупинявся на подіях після поділів Польщі наприкінці XVIII ст., що спричинилися до припинення діяльності ордену єзуїтів і передання їхніх шкіл під опіку василіян. Я.М. Гіжицький вважав, що знищення польської держави стримало розвиток василіянської освіти, що не могла повноцінно конкурувати на окупованих Росією землях з офіційним православ'ям. Однак остаточне припинення діяльності цих монастирських шкіл більшою мірою було пов'язане з польськими повстаннями XIX ст.

Прикметно, що це дослідження розпочиналося епіграфом з “Агріколи” Тацита: “Вони створюють пустелю і називають це миром”, що виглядало як алюзія до іншого гасла – “за вольності і права”, а насправді, за “владу і вигоду”, що спричинило тривалі війни і спустошення краю. Я. М. Гіжицький трактував Берестейську унію як початок другої хвилі великої колонізації, що розпочалася ще за часів Владислава Ягайла. Лейтмотивом усього його дослідження була думка про те, що василіянський орден мав великі заслуги у розвитку шкільної освіти на цих теренах, а його діяльність пережила занепад польської держави (Ярмошик, 2010, с. 95). Це добре видно з історії уманської василіянської школи, яка була одним з кращих навчальних закладів кінця XVIII – початку XIX ст. на Правобережжі і стала колицою “української школи в польській літературі”, адже тут навчалися С. Гошинський (1815–1819 рр.), М. Грабовський (1818–1819 рр.) та Б. Залеський (1812–1819 рр.) (Кривошея, 2005, с. 94).

Своїм науковим завданням Я.М. Гіжицький визначав збереження пам'яті про просвітительську діяльність василіян, тому в його дослідженні є детальна інформація про організацію системи освіти і виховання в уманській школі, яка в часи Едукаційної комісії (1773–1794) навіть діяла за її планами, а згодом перейшла під патронат Віленського та Харківського університетів. Вельми цінними були також біографи викладачів та учнів уманської василіянської школи, якими завершувалася ця розвідка.

Також Я.М. Гіжицький опублікував у “Przewodniku Naukowym i Literackim” дослідження про жіночий орден василіянок (монастирі св. Макрини – сестри Василя Великого) на Русі та Литві (Wołyniak, 1904). Матеріали були систематизовані за аналогічним до попередньої розвідки принципом: дуже коротка (до однієї сторінки) історія обителів, розташованих по різних містах і місцевостях, та опис організації в них освітнього процесу. Епіграфом до цієї розвідки автор обрав фразу з Овідія: “Нехай бракує сил, вартує похвалити за добру волю”, вочевидь, маючи на увазі старання василіянок у новій для них сфері освіти.

За підрахунками автора, на русько-литовських теренах діяло близько сімдесяти монастирів св. Макрини, зокрема у піддавстрійських землях – понад три десятки. На зламі XVII–XVIII ст. вони мали контемпліаційний (споглядальний) характер та внутрішній суверенітет. Однак після другого в історії греко-католицької церкви синоду Київської греко-католицької митрополії (т. зв. Замойського синоду 1720 р.) діяльність жіночих монастирів було уніфіковано та рекомендовано їм дбати про освіту

та навчання світських дівчат. Перші нечисленні уніатські василіянські пансіонати почали створюватися наприкінці XVIII ст. і заповнювалися шляхетськими та міщанськими дітьми. Система освіти різнилася від чоловічих шкіл – не було класів та освітніх програм, а дівчат навчали читання, письма та арифметики (при більших монастирях – ще й французької мови), а також музики, рукоділля та азів ведення домашнього господарства.

До теми поширення на теренах України польської освіти зверталися на сторінках вельми специфічного, з погляду української історіографії (Telvak, Telvak, 2018), часопису “Ruś”. Так, перший номер цього часопису у 1911 р. відкривала праця М. Дубецького “Туго Коллонтай на Волині”. У ній автор відтворював обставини повернення додому після австрійського ув’язнення Г. Коллонтая – одного з організаторів та учасників повстання Т. Костюшка, видатного політика та громадського діяча, сферою зацікавлень якого були наука й освіта. Власне, головним мотивом розвідки М. Дубецького було нагадати про цю непересічну особистість, одного з діячів Едукаційної комісії, автора плану розбудови національного шкільництва. Революціонер і якобінець, як його сприймали очільники Російської та Пруської імперій, Г. Коллонтай був заарештований, позбавлений майна та перебував у австрійському полоні з 1794 до 1802 рр. М. Дубецький акцентував на цьому факті утримання його саме в австрійському ув’язненні, що було свідченням декларативності лояльного ставлення австрійської влади до підданих зруйнованої Польщі. На думку автора, насправді, Австрія солідаризувалась з Росією та Пруссією, здійснюючи жорстку репресивну політику.

У своїй статті М. Дубецький намагався показати як, попри те, що з ув’язненням Г. Коллонтая припинилась його публічна діяльність, після повернення на волю він активно поринув у громадське життя. Адаже саме його зусиллями на Волині була створена Кременецька школа, що на тривалий час стала форпостом збереження польських освітніх та культурних традицій у цьому краї. М. Дубецький пробував з’ясувати мотиви переорієнтації Г. Коллонтая з політичної діяльності на освітню. Припускав, що злам у його свідомості відбувся під час нетривалого перебування у Варшаві, де його зустріли доволі прохолодно, даючи зрозуміти, що за вісім років багато чого змінилось і настала цілком інша епоха. Проте вдома, на Волині, реформатора Краківської академії вітали дуже шанобливо. Ймовірно, саме це й надихнуло Г. Коллонтая на ідею “тихої боротьби” – провадження освітньої діяльності на Волині, Поділлі й Київщині (Dubiecki, 1911).

Висновки. У другій половині XIX століття на теренах Східної Галичини, зокрема у Львові, розгорнувся значний науковий рух в галузі історії, організований польськими дослідниками. Це призвело до створення першого польського професійного Towarzystwa Historycznego (1886) та появи низку науково-популярних, професійних і, навіть, аматорських журналів у галузі історії (“Przewodnik Naukowy i Literacki” (1873–1919), “Kwartalnik Historyczny” (1887–1939), “Ruś” (1911)). Значне місце у цих виданнях посідала проблематика, присвячена історії українських земель, що висвітлювалася в різних форматах – від науково-популярних досліджень та нарисів у криптисторичних виданнях до розвідок, джерельних матеріалів та рецензій, які становили основу контенту в спеціалізованих проектах. Однією з тем, що викликала увагу дослідників була тема освіти, у трактуванні якої значне місце займали не тільки наукові (пізнанцеві), а й ідеологічні мотиви. Історичні розвідки, присвячені освіті у польськомовних наукових виданнях у Львові зламу XIX–XX ст., були покликані розбудити інтерес до пізнання минулого східних теренів колишньої Речі Посполитої та сприяти формуванню

патріотичних почуттів. Ці землі сприймалися польськими дослідниками невід’ємною частиною спадку зруйнованої держави, а для багатьох з них ще й були “малою батьківщиною” Прикметною особливістю публікацій часописів, що мали популярно-науковий чи аматорський характер (“Przewodnik Naukowy i Literacki”, “Ruś”) була романтизація минулого і трактування освіти та історичної пам’яті про неї як форпост збереження польських культурних традицій у цих краях. З професіоналізацією історичних студій (що бачимо у матеріалах часопису “Kwartalnik Historyczny”) розвідки ставали більш фаховими, а місце легенд і переказів посідали наукові опрацювання джерел, ґрунтовані на застосуванні критичного методу, що переводило трактування питань освіти у площину поширення західної культури на східні терени і провокувало появу різноманітних дискусій довкола цієї теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Кривошея, І. (2005). Уманська василіанська школа в період свого розквіту (1796–1830 рр.). *Історико-педагогічний Альманах*, 1, 94–100.

Лазурко, Л. (2021). Українська тематика на сторінках львівського часопису “Ruś” (1911 р.). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, 1, 18–24. DOI: 0.31651/2076-5908-2021-1-18-25

Лисий, І. (2002). Європейськість Києво-Могилянської академії та її філософія: польська призма бачення. *Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст*. Київ: КМ Академія, 67–76.

Близнюк, І. (2000). Шляхетська освіта на Правобережній Україні в кінці XVIII – на початку XIX ст.: Публічні школи при базилянських монастирях. *Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи*, VI, 14–23.

Титов, Ф. [Т. Ф.] (1902). Урок с Запада. Библиографическая заметка. *Труды Киев. духовной академии (Март)*, 459.

Ярмошик, І. (2010). Волинезнавчі дослідження Яна Марєка Гіжицького (1844–1925 рр.). *Часопис української історії*, 18, 95.

Харлампович, К. (1902). [Рец. на:] Александр Яблоновский. Очерк истории Киево-могилянской академии в связи с общим развитием западной цивилизации на Руси. *Киевская Старина*, 78 (1–2), 36–39.

Dubiecki, M. (1911). Hugo Kołłątaj na Wołyniu. *Ruś*, 1, 2–35.

Ejusz (1900). [Rec. na:] Jabłonowski A. Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji Zahodniej na Rusi. *Kwartalnik Historyczny*. R. XIV, 496.

Jabłonowski, A. (1902) W sprawie Akademii Kijowsko-Mohilańskiej. *Kwartalnik Historyczny*. R. XVI, 549–586.

Kalinowska-Witek, B. (2022). Polskie czasopisma naukowe o profilu historyczno-oświatowym w XX i na początku XXI wieku. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 41(4), 23–38. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/lrp.2022.41.4.23-38>

Korzon, T. (1914). Aleksander Jabłonowski. *Kwartalnik Historyczny*. R. XXVIII, 170.

Kryvosheia, I., & Morawiec, N. (2023). History and Memory in the Basilian School in Uman (1765–1834). *Eminak*, 1(41), 43–61. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.1\(41\).621](https://doi.org/10.33782/eminak2023.1(41).621)

Majorek, C. (1989) Polska historiografia oświatowa (1918–1939). *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. III. Warszawa, 256–261.

Majorek, C. (1976). Wiadomosci Historyczne – przeszłość i terażniejszość. *Kwartalnik Historyczny*, 90–97.

Maternicki, J. (1978). *Polska dydaktyka historii 1918–1939. Materiały i komentarze*. Warszawa.

Szulakiewicz, W. (2004). Zainteresowania badawcze lwowskich historyków oświaty i wychowania lat międzywojennych. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. T. I*. Rzeszów, 222–232.

Śreniowska, K. (1960). Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle “Kwartalnika Historycznego”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I Nauki Humanistyczno-społeczne. Zeszyt 15. Historia*. Łódź, 153–163.

Świerczyńska, D. (2015). Jan Marek Giżycki jako historyk szkolnictwa zakonnego. *Київські полоністичні студії, XXVI*, 325. URL: file://C:/Users/Noname/Downloads/kps_2016_28_38%20(2).pdf. (дата звернення 14.10.2018).

Telvak, V., Telvak, V. (2018) Ukrainian historiography in the mirror of Polish journalism (Mykhailo Hrushevskiy Contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoievropeiskiy Istorychniy Visnyk – East European Historical Bulletin*, 7, 46–53. DOI: 10.24919/2519-058x.7.130671

Wołyniak [Giżycki J. M.] (1899). O Bazylianach w Humaniu. *Przewodnik Naukowy i Literacki*, 27, (1), 456–464; (2), 562–570; (3), 657–664; (4), 744–752; (5), 845–858; (6), 938–946; (7), 1031–1043; (8), 1136–1182.

Wołyniak [Giżycki J. M.] (1904). Z przeszłości Zakonu Bazylikańskiego na Litwie i Rusi. *Przewodnik Naukowy i Literacki*, 32, (1), 65–82; (2), 157–172; (3), 249–268; (4), 353–360; (5), 449–463.

REFERENCES

Kryvosheia, I. (2005). Umanska vasylianska shkola v period svoho rozkvitu (1796–1830 rr.) [Uman Basilian school in its heyday (1796–1830)]. *Historical and pedagogical Almanac – Historical and pedagogical almanac*, 1, 94–100. [in Ukrainian].

Lazurko, L. (2021). Ukrainska tematyka na storinkakh lvivskoho chasopysu “Ruś” (1911 r.) [Ukrainian topics on the pages of the Lviv magazine “Ruś” (1911)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky – Cherkasy University Bulletin. Series: Historical sciences*, 1, 18–24. DOI: 0.31651/2076-5908-2021-1-18-25 [in Ukrainian].

Lysyi, I. (2002). Yevropeiskist Kyievo-Mohylianskoï akademii ta yii filosofii: polska pryзма bachennia [Europeanness of Kyiv-Mohyla Academy and its philosophy: Polish prism of vision]. *Relihiino-filosofska dumka v Kyievo-Mohylianskii akademii: yevropeiskiy kontekst – Religious and philosophical thought in the Kyiv-Mohyla Academy: European context*, 67–76. [in Ukrainian].

Blyzniuk, I. (2000). Shliakhetska osvita na Pravoberezhnii Ukraini v kintsi XVIII – na pochatku XIX st.: Publichni shkoly pry bazyliianskykh monastiriakh [Noble education on the Right Bank of Ukraine in the late 18th and early 19th centuries: Public schools at Basilian monasteries]. *Humanitarni nauky: problemy, poshuky, perspektyvy – Humanitarian sciences: problems, searches, prospects. P. VI*, 14–23.

Titov, F. [T. F.] (1902) Urok s Zapada. Bibliograficheskaya zametka [Lesson from the West. Bibliographic note]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii – Proceedings of the Kiev Theological Academy, (Mart)*, 459. [in Russian].

Yarmoshyk, I. (2010). Volyneznavchi doslidzhennia Yana Mareka Gizhytskoho (1844–1925 rr.) [Volyn Studies of Jan Marek Gizycki (1844–1925)]. *Chasopys ukrainskoi istorii – Journal of Ukrainian History*, 18, 95. [in Ukrainian].

Harlampovich, K. (1902). [Rec. na:] Aleksandr Yablonovskiy. Ocherk istorii Kievomogilyanskoj akademii v svyazi s obschim razvitiem zapadnoy tsivilizatsii na Rusi [An essay on the history of the Kiev-Mohyla Academy in connection with the general development of Western civilization in Russia]. *Kievskaya Starina*, 78 (1–2), 36–39. [in Russian].

Dubiecki, M. (1911). Hugo Kołłątaj na Wołyniu [Hugo Kołłątaj in Volhyn]. *Rus', 1*, 2–35. [in Polish].

Ejjud (1900). [Rec. na:] Jabłonowski A. Akademia Kijowsko-Mohylańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji Zahodniej na Rusi [Kiev-Mohyla Academy. Historical outline against the background of the general development of the Western civilization in Rus]. *Historical Quarterly – Kwartalnik Historyczny*, XIV, 496. [in Polish].

Jablonowski, A. (1902). W sprawie Akademii Kijowsko-Mohylańskiej [About the Kiev-Mohyla Academy]. *Historical Quarterly – Kwartalnik Historyczny*, XVI, 549–586. [in Polish].

Korzon, T. (1914). Aleksander Jabłonowski. *Historical Quarterly – Kwartalnik Historyczny*. R. XXVIII, 170. [in Polish].

Kalinowska-Witek, B. (2022). Polskie czasopisma naukowe o profilu historyczno-oświatowym w XX i na początku XXI wieku. [Polish scientific journals with a historical and educational profile in the 20th and early 21st centuries]. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny – Lublin Pedagogical Yearbook*, 41(4), 23–38. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/lrp.2022.41.4.23-38> [in Polish].

Kryvosheia, I., & Morawiec, N. (2023). History and Memory in the Basilian School in Uman (1765–1834). *Eminak*, (1(41)), 43–61. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.1\(41\).621](https://doi.org/10.33782/eminak2023.1(41).621) [in English]

Majorek, C. (1989). Polska historiografia oświatowa (1918–1939) [Polish historiography of education (1918–1939)]. *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej – Historical environments of the Second Polish Republic, part III*. Warszawa, 256–261 [in Polish].

Majorek, C. (1976). Wiadomości Historyczne – przeszłość i teraźniejszość [Historical information – past and present]. *Historical Quarterly – Kwartalnik Historyczny*, 90–97. [in Polish].

Maternicki, J. (1978). *Polska dydaktyka historii 1918–1939. Materiały i komentarze* [Polish didactics of history 1918–1939. Materials and comments]. Warszawa. [in Polish].

Szulakiewicz, W. (2004). Zainteresowania badawcze lwowskich historyków oświaty i wychowania lat międzywojennych [Research interests of Lviv historians of education and upbringing of the interwar period]. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – The multicultural historical environment of Lviv in the 19th and 20th centuries*. T. 1. Rzeszów, 222–232. [in Polish].

Śreniowska, K. (1960). Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle “Kwartalnika Historycznego” [Comments on Polish historical science in the years 1887–1900 in the light of the “*Historical Quarterly*”]. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I Nauki Humanistyczno-społeczne – Scientific Journals of the University of Lodz. Series I of Humanities and Social Sciences. Book 15. History*. Łódź, 153–163. [in Polish].

Świerczyńska, D. (2015). Jan Marek Giżycki jako historyk szkolnictwa zakonnego [Jan Marek Giżycki as a historian of religious education]. *Kyiv polonistic studios – Kyiv Polonistic Studies*, XXVI, 325–331. URL: file://C:/Users/Noname/Downloads/kps_2016_28_38%20(2).pdf. [in Polish].

Telvak, V., & Telvak, V. (2018) Ukrainian historiography in the mirror of Polish journalism (Mykhailo Hrushevskiy Contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoievropeiskiy Istorychniy Visnyk – East European Historical Bulletin*, 7, 46–53. DOI: 10.24919/2519-058x.7.130671 [in English]

Wołyńskiak [Giżycki, J. M.]. (1899). O Bazylianach w Humaniu [About the Basilians in Uman]. *Scientific and Literary Guide – Przewodnik Naukowy i Literacki*, 27, (1), 456–464; (2), 562–570; (3), 657–664; (4), 744–752; (5), 845–858; (6), 938–946; (7), 1031–1043; (8), 1136–1182. [in Polish].

Wołyńskiak [Giżycki, J. M.]. (1904). Z przeszłości Zakonu Bazylikańskiego na Litwie i Rusi [From the past of the Basilian Order in Lithuania and Russia]. *Scientific and Literary Guide – Przewodnik Naukowy i Literacki*, 32, (1), 65–82; (2), 157–172; (3), 249–268; (4), 353–360; (5), 449–463. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 3 листопада 2022 р.

Стаття рекомендована до публікації 23.06.2023.

УДК 930.1(477)(092)“18/19”:323.1(477)“1914/1918”
DOI 10.69550/3041-1467.2.304163

Богдан ЯНИШИН

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, індекс 02000 (bogdanyanyshyn@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-0386-2530

Bohdan YANYSHYN

PhD (History), Senior Research Fellow of Department of History of Ukraine of the XIX – early XX cc., Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, 4 Hrushevsky Street, Kyiv, Ukraine, postal code 02000 (bogdanyanyshyn@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Янишин, Б. (2023). Науково-популяризаційна та громадська діяльність Мирона Кордуби в роки Першої світової війни. *Axis Europae*, 2, 16–26. doi: 10.69550/3041-1467.2.304163

Bibliographic Description of the Article: Yanyshyn, B. (2023). Naukovo-popularizatsiina ta hromadska diialnist Myrona Korduby v roky Pershoi svitovoi viiny [Scientific popularization and public activity of Myron Corduba during the First World War]. *Axis Europae*, 2, 16–26. doi: 10.69550/3041-1467.2.304163 [in Ukrainian].

**НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
МИРОНА КОРДУБИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Анотація. *Мета статті* полягає у з'ясуванні особливостей громадської діяльності й наукової праці М. Кордуби у роки Першої світової війни. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексної реконструкції інтелектуальної біографії М. Кордуби років Великої війни. **У підсумку** відзначено, що здійснена реконструкція життя та діяльності М. Кордуби в роки Першої світової війни дає підстави атестувати його одним із першопланових представників української інтелігенції новітньої доби національного відродження. Не будучи професійним політиком за обраним стилем життя, вчений жваво відгукувався на численні потреби позбавленої власної державності української громадськості. В часи Великої війни він спрямував свою енергію на найбільш відповідальні ділянки національного поступу: провадив культурно-просвітницьку працю в середовищі полонених, творив потрібні для самоосвіти широкої громадськості науково-популярні тексти, публіцистичним пером обстоював українські інтереси при обговоренні моделі післявоєнного укладу світу тощо. Та найповніше діапазон громадських талантів М. Кордуби проявили події становлення національної державності на західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорської імперії. Саме його зібраність у складних ситуаціях, відповідальна ініціативність і громадська відвага значною мірою уможливили проголошення короткочасної, але важливої для

національного самоусвідомлення буковинців політичної самостійності. Власне тогочасні події скристалізували соборницьке кредо Кордуби-політика, що доводить інтелектуальна біографія вченого міжвоєнного часу, в якій вкотре нерозривно переплелися наукова творчість і громадське служіння.

Ключові слова: М. Кордуба, Перша світова війна, громадсько-політична праця, Буковина, соборність.

SCIENTIFIC, POPULARISATION AND CIVIL ACTIVITY OF MYRON KORDUBA DURING THE GREAT WAR

Abstract. *The purpose of the article is to clarify the peculiarities of public activity and the scientific work of M. Korduba during the First World War. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach. Particular emphasis is placed on the structural and functional system analysis of historiographical facts and the method of critical analysis of documentary material. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively reconstruct the intellectual biography of M. Korduba during the Great War. Conclusion.* In the end, it was noted that the reconstruction of M. Korduba's life and activities during the First World War portrays him as one of the leading representatives of the Ukrainian intelligentsia of the modern era of national revival. Not being a professional politician by his chosen lifestyle, the scientist lively responded to the numerous needs of the Ukrainian public deprived of its own statehood. During the Great War, he directed his energy to the most important areas of national progress: he carried out cultural and educational work among prisoners of war, wrote popular scientific texts necessary for the self-education of the general public, defended Ukrainian interests with a journalistic pen when discussing the model of the post-war world order, etc. But M. Korduba's range of public talents was most fully demonstrated by the events of the establishment of national statehood in the western Ukrainian lands after the collapse of the Austro-Hungarian Empire. It was his composure in difficult situations, responsible initiative and public courage that largely made it possible to declare a short-term, but important for the national self-awareness of the people of Bukovyna, political independence. The events of that time crystallized the sobornist convictions of Korduba-politician, as evidenced by the scholar's intellectual biography of the interwar period, in which once again scientific creativity and public service were inextricably intertwined.

Keywords: M. Korduba, First World War, social and political work, Bukovyna, sobornist.

Постановка проблеми. Перша світова війна стала своєрідним підсумуванням імперської доби європейської історії. Вона загалом була очікуваною подією, особливо серед еліт поневолених народів Центрально-Східної Європи, що у протистоянні військових потуг мріяли про повернення втраченої колись державності. Не винятком були й представники української інтелігенції, чії амбіції, щоправда, виявилися значно скромнішими й не сягали далі за отримання більш чи менш широкої автономії з рук переможців. У цій ситуації люди інтелектуальної праці, усвідомлюючи виняткову вагомість історичного моменту, зреклися звичного для себе *modus-y vivendi* та спрямували власні таланти на розв'язання актуальних питань національної екзистенції. Вказуючи на загальну цікавість і недостатню дослідженість проблеми вивчення життєвих стратегій українських інтелектуалів у роки Першої світової

війни, звернімося до неї крізь призму життєпису визначного представника львівської історичної школи Мирона Кордуби (1876–1947) (Тельвак, Педич, 2016, с. 345–375; Telvak, Pedych, & Telvak, 2021). Його громадський вибір у ті буремні часи, попри зрозумілу своєрідність й зумовлену швидкозмінними подіями варіативність нюансів, видається загалом типовим для інших представників нечисленної когорти української інтелігенції “першого” плану. Цим балансом унікального / звичайного і приваблює його інтелектуальна біографія років Першої світової війни.

Мета статті полягає у з’ясуванні особливостей громадської діяльності й наукової праці М. Кордуби у роки Першої світової війни.

Аналіз досліджень. Кордубознавство на сьогодні є одним із найбільш динамічних напрямів біоісторіографічних студій в Україні. Водночас і надалі в життєписі визначного інтелектуала присутні недостатньо опрацьовані сюжети, що утруднюють створення цілісного біографічного полотна. Серед них особливою лаконічністю позначені події життя та діяльності М. Кордуби в роки Великої війни, що про них біографи вченого зазвичай оповідають лише у кількох реченнях (Піх, 2012, с. 23–24). Найбільше уваги згаданому періоду на сьогодні присвятили львівський дослідник Олег Павлишин (Павлишин, 2021, с. 15–18) та його дрогобицький колега Тарас Батюк. Останній спеціально проаналізував важливу науково-популяризаційну працю вихованця галицької школи українознавців (Батюк, 2021). Про тогочасну історіографічну працю М. Кордуби, що розвивалася у дусі ідейних настанов М. Грушевського, дещо писали Віталій і Вікторія Тельваки та Б. Янишин (Telvak, Telvak, 2019; Telvak, Yanyshyn, & Telvak, 2021; Telvak, & Telvak, 2022; Telvak, & Yanyshyn, 2021; Telvak, Yanyshyn, & Telvak, 2023). Натомість згаданий період заслуговує на значно докладнішу реконструкцію, оскільки, на наше переконання, є визначальним у розумінні громадського служіння М. Кордуби. Ця обставина й зумовила наш дослідницький інтерес.

Виклад основного матеріалу. Вибух першої світової війни М. Кордуба, подібно до більшості українських інтелектуалів сприйняв з чималим неспокоєм. Адже трагедією нашого народу у цьому світовому протистоянні стало широке залучення українців до армій воюючих мілітарних блоків. Свідком цієї національної трагедії вченому довелося стати у рідних тоді для нього Чернівцях, коли місто практично на початку війни у вересні 1914 р. захопили російські війська, серед яких чимало було наддніпрянських земляків. Згодом значна їхня частина, внаслідок успішних контрнаступальних дій військ Центральних держав потрапила у полон. Галицьким діячам, об’єднаним у Союз визволення України, вдалося переконати військову владу у доцільності створення для наддніпрянських полонених окремих таборів інтернованих. У них зазбручанська інтелігенція розгорнула інтенсивну національно-освідомлюючу та культурно-просвітницьку працю, що її важливі наслідки українство відчуло в роки Визвольних змагань (Патер, 2009).

До цієї важливої громадської роботи приєднався й М. Кордуба, відклавши більш комфортні для себе педагогічно-наукові заняття. На початку війни історик залишив окуповані росіянами Чернівці та виїхав до Праги, де увійшов до складу “Комітету опіки над українськими збігцями”, який функціонував протягом 1915–1918 рр. (Добержанський, 2008, с. 469). За дорученням просвітнього відділу СВУ його як офіцера австрійської армії на початку 1916 р. спрямували до табору інтернованих українців-наддніпрянців до німецького містечка Зальцведель, що розміщувалося між Берліном і Ганновером. Оскільки досвіду такої праці в буковинського вченого не було, він виправдано вирішив по дорозі до місця призначення заїхати до табору

українських військовополонених біля австрійського містечка Фрайштадт. Там плідну просвітницьку працю налагодив його колега по педагогічних буднях у чернівецькій гімназії знаний український мовознавець, філолог і культурний діяч Василь Сімович. Згадуючи свій побут і враження від налагодженої приятелем культурно-просвітницької праці, М. Кордуба у мемуарах спогадах писав: “Покликаний з початком 1916 р. до такої самої [культурно-просвітницької] роботи до зальцведельського табору в Німеччині, я по дорозі вступив до Фрайштадту, щоб познайомитися з метою та умовинами праці. Тут перебував кілька днів і мушу заявити, що цей побут був для мене знаменитим вишколом. Я побачив гарно зорганізовану просвітну роботу, підприємства та установи, ведені самими полоненими, вміло наладжений аматорський театр, різні майстерні домашнього промислу, друкарню, в якій друкувалася таборова газета “Розвага” і т. п. [...]” (Кордуба, 1944, с. 3).

Спілкуючись із полоненими наддніпрянцями у Зальцведелі, М. Кордуба зауважив тотальний брак поінформованості пересічних українців про власне минуле й ареал розселення. Відгукуючись на цю злободенну потребу, він опрацював декілька науково-популярних видань, які невдовзі поповнили просвітницьку бібліотечку СВУ. У цих працях (“Північно-західна Україна” (Кордуба, 1917), “Територія і населення України” (Кордуба, 1918), “Ми і волохи” (Кордуба, 1916) та ін.), як переконливо дослідив Т. Батюк, популяризувалися три провідні ідеї. Йдеться про максими українського народу як однієї з давніх і кількісно найбільших європейських спільнот; території, котру наш етнос здобув своєю колонізаційною енергією в доісторичні часи, а потім вклав у її захист і розвиток чимало талантів і мужності, а відтак і української соборності, що її вчений пояснював як ментальну єдність у культурному різноманітті й спільність історичної долі мешканців всіх регіонів “від Сяну до Дону” (Батюк, 2021, с. 129). Відзначимо, що згадані праці доволі високо оцінили українські оглядачі (1917, [Рецензія]) та з чималим упередженням сприйняли польські інтелектуали (Halecki, 1916; Smolka, 1917).

Та дійсний потенціал М. Кордуби як громадського активіста розкрили події жовтня 1918 р., коли скрахувала Австро-Угорська імперія й почалося швидке самовизначення народностей, що її населяли. У цей час історик перебував на Буковині, що нарешті позбулася російської окупації. Оскільки тоді в краї лютувала епідемія іспанки, школи були зачинені і педагоги, втім і М. Кордуба, мали доволі вільного часу на громадську працю. Вчений, попри не до кінця вилікуваний грип, одразу занурився у суспільне життя буковинських українців, своєю енергійністю та соборницьким мисленням підштовхуючи місцевих лідерів думок відповідально поставитися до можливостей реалізації унікального історичного моменту.

Ці важливі події М. Кордуба доволі докладно змалював у своїх базованих на щоденнику (Кордуба, 2021, с. 75–161) мемуарах “Переворот на Буковині”, опублікованих у кількох числах “Літературно-наукового вісника” в 1923 р. (Кордуба, 1923). З них ми дізнаємося, що чернівецький педагог як представник опозиційної до угодовської політики старших буковинських діячів Народної партії виступав за об’єднання всіх українських сил краю для солідарної участі у перебранні влади на Буковині, що поступово позбувалася австрійської зверхності. З цією метою він ініціював проведення низки народних зібрань у Чернівцях та довколишніх містечках, метою яких було пояснення широким колам громадянства важливості історичних подій, які розгортаються буквально на очах. Та вже перше українське віче, проведене 13 жовтня 1918 р. за значної присутності представників всіх громадських осередків з

Чернівців і провінції, показало неготовність політиків старої австрійської школи діяти ініціативно й позбутися гальмуючої громади лояльності до держави, що відходила в історію.

Влучність оцінок М. Кордубою тогочасної ситуації та його чітке розуміння необхідних для здійснення кроків висунули вченого на перші ролі буковинського проводу. Свідченням цього стало обрання історика до складу делегації на львівський з'їзд Конституанти, що мав усталити спільну стратегію австрійських українців у нових умовах вакууму центральної влади. На цьому зібранні, що відбувалося 18–19 жовтня, було утворено Українську національну раду (УНРаду), яка мала координувати спільну політичну акцію зазбручанців. На засіданнях найбільш гарячі дискусії викликало обговорення щодо вибору орієнтації. Соборницьки налаштований М. Кордуба згадував: “Я – промовляв за негайним прогошенням злуки з Великою Україною, вказуючи на шкідні наслідки під економічним, політичним, культурним та національним оглядом, які потягнуло би за собою дальше відокремлюванне галицько-буковинського загуменка” (Кордуба, 1923, с. 138). Проте його здавалося б єдино можливу пропозицію підтримали лише делегати опозиційної партії з Буковини, представник молоді О. Кульчицький і посол В. Загайкевич. При голосуванні переважала більшість зібраних пристала на пропозицію Є. Петрушевича та С. Барана щодо створення на західноукраїнських теренах політичного організму, що мав увійти у федеративну спілку з проєктованою у цісарському маніфесті оновленою австрійською державою. Така інерційність політичного мислення вихованих в австрійській політичній школі діячів, слушно вказував М. Кордуба, багато в чому й зумовила подальшу трагедію західноукраїнської державності.

На згаданому засіданні УНРади саме чернівецький історик висунув і обґрунтував потребу її поділу на галицьку та буковинську секції, що дало б можливість оперативного реагування на суто краєві виклики при забезпеченні єдності у загальних справах. Як відомо, УНРада поділилася на низку фахових комісій, представники яких мали опікуватися різними проблемами громадського життя та державного будівництва. Прикметно, що з огляду на ініціативність і знання багатьох мов М. Кордубу обрали до складу Міжнародної комісії.

Повернувшись на Буковину, вчений взявся за імплементацію рішень УНРади. Втім, неочікувано швидкий колапс імперської влади змушував діяти швидко і нестандартно. Цього, на жаль, не могли досягнути старші лідери думок чернівецьких українців на чолі з головою Крайового комітету Омеляном Поповичем. Інерційність їхнього політичного мислення М. Кордуба промовисто змальовував на численних прикладах тогочасних визначальних подій. Такою промовистою ілюстрацією може бути описана ним дискусія з Йосипом Безпалком про проєктований кордон розмежування з румунами: історик обстоював етнічний принцип на противагу висунутому його колегою по Крайовому комітету географічному (Кордуба, 1923, с. 140). З огляду на цю дискусію Комітет саме М. Кордубі як найкращому знавцеві проблеми доручив виготовити етнографічну карту Буковини.

Важливими були й інші тогочасні ініціативи історика. Так, розуміючи потребу підсилення позицій українських буковинців, М. Кордуба ініціював переговори з офіцерами розквартированих у Чернівцях двох полків австро-угорського війська, що за національним складом здебільшого були українськими (Кордуба, 1923, с. 140). Також при перших звітках про Листопадовий чин вчений наполог на відправці підпорядкованих архикнязеві Вільгельму військ Січових Стрільців з Чернівців до

Львова для підсилення мілітарних позицій галичан. На його слушне переконання, “кождому ясно було, що в разі неудачі в Галичині й уся робота на Буковині піде на марне, бо буковинська Україна сама не утримається” (Кордуба, 1923, с. 141).

Утім, подібною до Львова гостроти ситуація набувала і в Чернівцях, де румунська меншість міста, сподіваючись на допомогу своєї держави, провела малочисельну маніфестацію, тим самим намагаючись утвердити у свідомості містян власну політичну домінацію. Буковинські українці вирішили протиставити “румунському нахабству” власну громадську акцію. Тож М. Кордуба найактивніше долучився до організації знакового в історії краю віча 3 листопада. Ба більше, вчений виступав на одному з майданчиків під час самої маніфестації, що своєю масштабністю переконала містян в українській перевазі. За його ініціативою на вічу було одноставно прийнято ухвалу про об’єднання Буковини з рештою підавстрійських теренів та подальше входження до складу Соборної України.

М. Кордуба закликав колег з Краєвого комітету скористатися небаченим народним ентузіазмом і виступав за швидке перебрання влади українцями. Натомість, старші очільники громади вкотре проявили інерційність політичного мислення, не наважуючись на остаточний крок з проголошення власної влади у краї. “Виходило трагікомічне положення: влада сама лізла українцям в руки, а Краєвий Комітет не хотів, чи радше боявся її брати”, – з сумом резюмував М. Кордуба (Кордуба, 1923, с. 235). Таке зволікання, приміром, коштувало буковинським українцям цінного військового захисту, адже польське командування згадуваних вище чернівецьких полків встигло оголосити демобілізацію спраглим цивільного життя солдатам, що призвело до хаосу в окрузі та масового пограбування військових складів.

Подальші події показали цілковиту рацію передбаченням і пропозиціям знаного історика. Врешті, після кількох днів пояснень йому вдалося переконати своїх колег по Крайовому комітету наважитися на перебрання влади на Буковині. Згадуючи “історичне”, за словами М. Кордуби, засідання 5 листопада, він писав: “Роздратований сим браком відваги та нерозуміннем ваги хвили, я дуже палко виступив проти Пігуляка і заявив, що дальше проволіканне вважаю злочином, що перебранне правління мусить відбутися негайно і то завтра. Ми вже від кількох днів фактично виконуємо владу [...]” (Кордуба, 1923, с. 238–239). Саме за пропозицією вченого буковинські діячі нарешті погодилися на рішучий крок і 6 листопада здійснили історичний переворот з проголошення української влади у краї. Сам М. Кордуба був одним з активних учасників цих знакових в історії краю подій і утверджував права нової влади у приміщенні центральної пошти. Про його авторитетність у тогочасних подіях говорить й обрання одним із трьох “мужів довір’я” голови Крайового комітету О. Поповича для оперативного полагодження пильних справ.

Однак для буковинських українців, як і їхніх галицьких побратимів, ситуація розвивалася фатально, адже королівська Румунія вирішила анексувати територію краю. Практично позбавлена власного війська новопроголошена влада не мала жодних шансів на утримання. У цій ситуації важливо було принаймні зголосити дипломатичний демарш, що мав би стати аргументом на планованій мирній конференції. Цікаво, що жоден буковинець, володіючи з дитинства румунською мовою, не наважився передати ноту протесту румунському генералу Задіку, чий війська окупували край. Згадуючи ті драматичні події М. Кордуба пише: “Се поведенне розлютило мене до крайности і я, забравши слово, просто вилаяв усіх самолюбамі без найменшого почування національного обов’язку та трусами [...]”

(Кордуба, 1923, с. 328). З огляду на поведінку колег, саме історик взявся за здійснення цієї місії, що дала місцевим українцям важливий час на евакуацію урядових структур і вивезення важливих документів.

Попри те, що Буковина потрапила під фактичну окупацію, чернівецькі політики вирішили просити дипломатичної та збройної підтримки в наддніпрянських земляків. Неодноразово продемонстрована М. Кордубою аргументованість суджень, зібраність у складних ситуаціях і вправність у вчинках зробили його кандидатуру для такого небезпечного з огляду на загальну анархію в краї посольства безальтернативною. Тож коли 11 листопада румуни окупували Чернівці, наступного дня М. Кордуба виїхав до Львова, де скоординував свою місію з дипломатами ЗУНР. А тоді вчений вирушив у небезпечну і тривалу подорож до Києва, докладно описавши її у мемуарах “В посольстві до гетьмана (Уривок зі щоденника)” (Кордуба, 1930).

До української столиці посланець потрапив лише 26 листопада 1918 р. у трагічний для нашої державності час. Йдеться про ініційоване Директорією широке повстання проти влади гетьмана Павла Скоропадського після проголошення ним сумнозвісної “Федеративної Грамоти”. Буковинський посланець доволі швидко зорієнтувався у київських справах і слушно нарадив дипломатичним представникам ЗУНР тримати нейтральність між Директорією та Гетьманом. Утім, сам М. Кордуба більше симпатії мав до Директорії, “за котрою стоять всі національно свідомі горожани” (Кордуба, 1930, XI, с. 9). Про безвиглядність його місії вченого поінформував віце міністр закордонних справ в гетьманському уряді Артим Галіп. За словами М. Кордуби, це був “родовитий буковинець, давній ученик II-ої черновецької гімназії, в котрій я тоді учителював” (Кордуба, 1930, XI, с. 9). Він і змалював колишньому викладачеві безнадійність сподівань на гетьмана у буковинській справі, як з огляду на його тотальну залежність від антиукраїнського оточення після появи “Федеративної Грамоти”, так і на примарні сподівання отримати допомогу від Румунії у спасінні власної влади. З огляду на це, було вирішено приготувати меморандум-протест у справі румунської окупації. Цікаво, що такий офіційний документ гетьманської канцелярії підготував саме М. Кордуба.

У спогадах історика про київський побут міститься чимало проникливих характеристик тогочасного наддніпрянського політикуму, малознаних дослідникам періоду. Найбільш критично М. Кордуба був наставлений на москвофільство П. Скоропадського: “Ось до чого докотилася політика гетьманського уряду! Взагалі на всіх ділянках публичного життя і діяльності влади “Української Держави” замічується завзята нагінка на всі прояви української національності. [...] Цензура придавлює кожну свобіднішу думку, а в українських часописах можливі тільки реферуючі статті. [...] Взагалі гетьманський уряд, переслідуючи всіх національно свідомих Українців, з особливою завзятістю звертався проти Галичан, вважаючи їх за найнебезпечніший для себе елемент” (Кордуба, 1930, XI, с. 10).

Попри безвиглядність своєї місії, М. Кордуба вирішив поінформувати про неї ширші кола наддніпрянської громадськості. З цією метою він підготував інформаційне повідомлення, опубліковане на сторінках київського часопису “Нова рада” (Буковинець, 1918, с. 2). У цій публікації М. Кордуба описав події на Буковині після розпаду Австро-Угорщини й окупацію краю румунськими солдатами. З огляду на це, пояснює він, Українська Національна Рада як найвищий орган влади ЗУНР вислала до Києва двох делегатів, які 26 листопада вручили українському міністерству

закордонних справ меморіал-протест проти окупації Буковини румунським королівським військом.

Невтішні обставини збройного протистояння Директорії та Гетьманату підштовхнули М. Кордубу до рішення повертатися до Чернівців. 27 листопада історик вирушив у зворотну подорож, яка тривала аж до 7 грудня. По дорозі вчений побував у Тернополі, де в той час працював уряд ЗУНР. Там відвідував за відбуту подорож, а відтак урядовим потягом поїхав до Станіслава. В столиці Прикарпаття він застав О. Поповича, якого поінформував про невтішні результати своєї місії. Принагідно згадаємо, що протягом цілої подорожі М. Кордуба виконував роль довіреного кур'єра для урядової таємної кореспонденції, що вкотре дає підставу охарактеризувати його як важливого актора тогочасної західноукраїнської політичної сцени.

У Чернівцях М. Кордуба став свідком тотальної “зачистки” румунами громадського простору від українських опонентів, що виявилось у масових арештах всіх незгідних з репресивною національною політикою окупантів. В цих небезпечних умовах учений з властивою йому відважністю розгорнув активну діяльність зі звільнення колишніх колег по Крайовому комітету. Така праця наразилася на очікувані репресії нових господарів ситуації і в січні 1919 р. вже сам М. Кордуба зазнав арешту. Після звільнення на початку квітня 1919 р., розуміючи безвиглядність національної праці під румунською окупацією, історик разом із сім'єю назавжди залишив Буковину, якій віддав майже 20 років життя, і вирушив до рідної Галичини. Так розпочалася нова неспокійна доба його життя на перетині науки та політики.

Висновки. Здійснена реконструкція життя та діяльності М. Кордуби в роки Першої світової війни дає підставу атестувати його одним із першопланових представників української інтелігенції новітньої доби національного відродження. Не будучи професійним політиком за обраним стилем життя, вчений жваво відгукувався на численні потреби позбавленої власної державності української громадськості. У часи Великої війни він спрямував свою енергію на найбільш відповідальні ділянки національного поступу: провадив культурно-просвітницьку працю в середовищі полонених, творив потрібні для самоосвіти широкої громадськості науково-популярні тексти, публіцистичним пером обстоював українські інтереси при обговоренні моделі післявоєнного укладу світу тощо. Та найповніше діапазон громадських талантів М. Кордуби проявили події становлення національної державності на західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорської імперії. Саме його зібраність у складних ситуаціях, відповідальна ініціативність і громадська відвага значною мірою уможливили проголошення короткочасної, але важливої для національного самоусвідомлення буковинців політичної самостійності. Власне тогочасні події скристалізували соборницьке кредо Кордуби-політика, що доводить інтелектуальна біографія вченого міжвоєнного часу, в якій вкотре нерозривно переплелися наукова творчість і громадське служіння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Батюк, Т. (2021). Науково-популяризаційна діяльність Мирона Кордуби в роки Першої світової війни. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 118–132.

Буковинець [Кордуба, М.]. (1918). Події на Буковині. *Нова рада*, 224, 2.

Добжанський, О. В. (2008). *Бажасмо до України!* Одеса: Маяк.

- Кордуба, М.** (1930). В посольстві до гетьмана (Уривок зі щоденника). *Літопис Червоної Калини*, X, 12–14; XI, 5–10; XII, 11–15.
- Кордуба, М.** (1944). Василь Сімович на Буковині (Жмут споминів). *Краківські вісті*, 62, 3.
- Кордуба, М.** (1916). Ми і волохи. *Буковинський православний календар на р. 1917*, 123–142.
- Кордуба, М.** (1923). Переворот на Буковині. *Літературно-науковий вісник*, XI, 135–141; 294–239; 321–333.
- Кордуба, М.** (1917). *Північно-західна Україна*. Відень: Накл. Союзу визволення України.
- Кордуба, М.** (1918). *Територія і населення України*. Відень: Вид-во “Вістника політики, літератури й життя”.
- Кордуба, М.** (2021). *Щоденник 1918–1925*. Львів: УКУ.
- Павлишин, О.** (2021). Мирон Кордуба: між наукою та політикою. *Кордуба М. Щоденник 1918–1925*. Львів: УКУ, 9–48.
- Патер, І.** (2009). Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 19, 559–571.
- Піх, О.** (2012.) *Мирон Кордуба (1876–1947)*. Львів.
- Тельвак, В., Педич, В.** (2016). *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів.
- [Рецензія]** (1917). Мирон Кордуба. Північно-західна Україна. Відень, 1917. *Вісник Союзу Визволення України*, 178, 767. Огляд наведений без авторства.
- Halecki, O.** (1916). *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen*. Krakau.
- Smolka, S.** (1917). *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe*. Berne: Ferdinand Wyss.
- Telvak, V., Pedych, V., Telvak, V.** (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261. DOI: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040.
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2019). Mykhailo Hrushevsky in Czech historiography (the first third of the 20th century). *Codrul Cosminului*, XXV/2, 265–286. DOI: 10.4316/CC.2019.02.002
- Telvak, V. & Yanyshyn, B. & Telvak, V.** (2021). Between history and politics: the image of Mykhailo Hrushevsky in German Slavic studies of the first third of the 20th century. *Przegląd nauk historycznych*, XX/2, 103–125. DOI: 10.18778/1644-857X.20.02.05
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423–432. DOI: 10.4467/2543702XSHS.22.013.15979
- Telvak, V. & Yanyshyn, B.** (2021). “Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes“ of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25/1, 71–90. DOI: 10.17846/SHN.2021.25.1.71-90
- Telvak, V., Yanyshyn, B., & Telvak V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV/2, 89–104. DOI: 10.31648/ep.9668

REFERENCES

- [Retseziia].** (1917). Myron Korduba. Pivnichno-zakhidna Ukraina. Viden, 1917 [[Review] Myron Korduba. North-western Ukraine. Vienna, 1917]. *Visnyk Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy – Bulletin of the Union for the Liberation of Ukraine*, 178, 767. Review of citations without authorship. [in Ukrainian].
- Batiuk, T.** (2021). Naukovo-populiaryzatsiina diialnist Myrona Korduby v roky Pershoi svitovoi viiny [Scientific and popularization activity of Myron Korduba during the First World War]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Ivan Franko Drohobyt'sk State Pedagogical University. History series*, 8/50, 118–132 [in Ukrainian].
- Bukovynets.** (1918). [Korduba M.]. Podii na Bukovyni [Events in Bukovina]. *Nova rada – New council*, 224, 2. [in Ukrainian].
- Dobrzhanskyi, O. V.** (2008). *Bazhaiemo do Ukrainy!* [We want to go to Ukraine!]. Odesa: Maiak. [in Ukrainian].
- Halecki, O.** (1916). *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen*. Krakau. [in German].
- Korduba, M.** (1916). My i volokhy [We and the Wallachians]. *Bukovynskyi pravoslavnyi kalendar na zv. r. 1917 – Bukovyna Orthodox calendar for 1917*, 123–142. [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (1917). *Pivnichno-zakhidna Ukraina* [North-western Ukraine]. Viden: Nakl. Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (1918). *Terytorii i naseleння Ukrainy* [Territory and population of Ukraine]. Viden: Vyd-vo “Vistnyka polityky, literatury y zhyttia”. [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (1923). Perevorot na Bukovyni [Bukovina coup]. *Literaturno-naukovyi visnyk – Literary and scientific bulletin*, XI, 135–141; 294–239; 321–333. [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (1930). V posolstvi do hetmana (Uryvok zi shchodennyka) [In the embassy to the hetman (Excerpt from the diary)]. *Litopys Chervonoï Kalyny – Chronicle of Red Kalyna*, X, 12–14; XI, 5–10; XII, 11–15. [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (1944). Vasyl Simovych na Bukovyni (Zhmut spomyniv) [Vasyl Simovych in Bukovyna (A handful of memories)]. *Krakovski visti – Krakow news*, 62, 3. [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (2021). *Shchodennyk 1918–1925* [Diary 1918–1925]. Lviv: UKU. [in Ukrainian].
- Pater, I.** (2009). Prosvitnia diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy sered viiskovopolononykh ukraintsiv u taborakh Avstro-Uhorshchyny ta Nimechchyny (1914–1918) [Enlightening activity of the Union for Liberation of Ukraine (SVU) among the Ukrainian prisoners of war in camps of Austro-Hungary and Germany (1914–1918)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 19, 559–571. [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.** (2021). Myron Korduba: mizh naukoïu ta politykoïu [Myron Corduba: between science and politics]. *Korduba M. Shchodennyk 1918–1925 – Korduba M. Diary 1918–1925*. Lviv: UKU, 9–48. [in Ukrainian].
- Pikh, O.** (2012). *Myron Korduba (1876–1947)* [Myron Corduba (1876–1947)]. Lviv. [in Ukrainian].
- Smolka, S.** (1917). *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe*. Berne: Ferdinand Wyss. [in French].

Telvak, V., & Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]. Lviv. [in Ukrainian].

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261. DOI: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040. [in English].

Telvak, V., & Telvak, V. (2019). Mykhailo Hrushevsky in Czech historiography (the first third of the 20th century). *Codrul Cosminului*, XXV/2, 265–286. DOI: 10.4316/CC.2019.02.002 [in English].

Telvak, V., Yanyshyn, B., & Telvak, V. (2021). Between history and politics: the image of Mykhailo Hrushevsky in German Slavic studies of the first third of the 20th century. *Przeгляд nauk historycznych*, XX/2, 103–125. DOI: 10.18778/1644-857X.20.02.05 [in English].

Telvak, V., & Telvak, V. (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423–432. DOI: 10.4467/2543702XSHS.22.013.15979 [in English].

Telvak, V., & Yanyshyn, B. (2021). “Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes“ of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25/1, 71–90. DOI: 10.17846/SHN.2021.25.1.71-90 [in English].

Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak V. (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV/2, 89–104. DOI: 10.31648/ep.9668 [in English].

Стаття надійшла до редакції 19 вересня 2022 р.

Стаття рекомендована до публікації 23.06.2023.

УДК 94(477.82)“1914/1916”:351.74+94(438)“1914/1916”:351.74
DOI 10.69550/3041-1467.2.304171

Олег РАЗИГРАЄВ

доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Шопена, 24, м. Луцьк, Україна, індекс 43000 (razygraev@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-0480-6936

Researcher ID: rid7558

Web of Science Researcher ID: HSH-3113-2023

ScopusID: 57810432500

Oleh RAZYHRAJEV

PhD hab. (History), Full Professor, Professor of the Department of World History, Lesya Ukrainka Volyn National University, 24 Chopin Street, Lutsk, Ukraine, postal code 43000 (razygraev@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Разиграєв, О. (2023). Міста Волині в роки Великої війни: загальнодержавні та локальні громадські харитативні практики (1914–1916 рр.). *Axis Europae*, 2, 27–37. doi: 10.69550/3041-1467.2.304171

Bibliographic Description of the Article: Razyhrajev, O. (2023). Mista Volyni v roky Velykoi viiny: zahalnoderzhavni ta lokalni hromadski kharytatyvni praktyky (1914–1916 rr.) [Towns of Volyn during the Great War: general state and local civic charitable practices (1914–1916)]. *Axis Europae*, 2, 27–37. doi: 10.69550/3041-1467.2.304171 [in Ukrainian].

**МІСТА ВОЛИНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ:
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ТА ЛОКАЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ХАРИТАТИВНІ
ПРАКТИКИ (1914–1916 рр.)**

Анотація. У часи Великої війни Волинь стала однією з арен протистояння військ Антанти та Троїстого союзу. Перша світова війна на теренах досліджуваного регіону позначилася не лише боями російських та австро-угорських військ, але й активною діяльністю низки громадських організацій, переважно благодійницько-допомогового характеру, які прагнули допомогти військовим та цивільним жертвам конфлікту. **Метою запропонованої статті** є представлення діяльності загальнодержавних та локальних громадських харитативних організацій у підросійських міських осередках Волинської губернії у 1914–1916 рр. З огляду на обсяг та характер статті ми оминаємо своєю увагою аналіз діяльності етнічних громадських структур, Російського товариства Червоного Хреста, а також благодійних організацій пов'язаних із членами династії Романових. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових та спеціально історичних методів дослідження, в тому числі проблемно-хронологічного, синхронного, діахронного, порівняльно-історичного та ін. **Наукова новизна** полягає у тому, що автор здійснив спробу на основі неопублікованих архівних матеріалів висвітлити окремі загальнодержавні та локальні громадські

харитативні ініціативи у підросійських міських осередках Волинської губернії у 1914–1916 рр. **Висновки.** Встановлено, що в роки Великої війни міста Волині були вагомими осередками громадських харитативних практик. Тут провадили благодійницьку діяльність не тільки загальнодержавні структурні підрозділи Всеросійського союзу міст, але й локальні громадські ініціативи, як от Луцький міський комітет допомоги жертвам війни або Міщанський комітет щодо надання допомоги бідним мешканцям Кременця. До благодійної діяльності долучалися також окремі заможні міщани. Загалом у період Великої війни на Волині, як і в інших українських губерніях Російської імперії, ми можемо спостерігати феномен громадського активізму як заміник неефективності державних інститутів та компенсатор обмеженості самоврядних органів щодо розв'язання зумовлених війною нагальних суспільних проблем.

Ключові слова: Волинь, Велика війна, міста, благодійність, громадські організації.

TOWNS OF VOLYN DURING THE GREAT WAR: GENERAL STATE AND LOCAL CIVIC CHARITABLE PRACTICES (1914–1916)

Abstract. *During the Great War, Volyn became one of the arenas of confrontation between the troops of the Entente and the Triple Alliance. The First World War on the territory of Volyn was affected not only by the battles of Russian and Austro-Hungarian troops, but also by the active activities of a number of civic organizations, mainly of a charitable nature, who wanted to help military and civilian victims of the conflict. **The aim of the research** is to present the activities of general state and local charitable civic organizations in sub-Russian urban centers of the Volyn province in 1914–1916. Considering the scope and nature of the article, we bypass with our attention the analysis of the activities of ethnic public structures, the Russian Red Cross Society, as well as charitable organizations of associated with members of the Romanov dynasty. **The research methodology** is based on the use of general scientific and specially historical research methods, including problem-chronological, synchronous, diachronic, comparative-historical and others. **The scientific novelty** is that the author tried, on the basis of unpublished archival materials, to highlight the activities of general state and local civic charitable initiatives in the sub-Russian urban centers of the Volyn province in 1914–1916. **Conclusions.** It was established that during the Great War, the towns of Volyn were important centers of civic charitable practices. Not only the general state structural units of the All-Russian Union of Cities, but also local civic initiatives, such as the Lutsk Town Committee for Aid to War Victims or the Municipal Committee for Assistance to the Poor Residents of Kremenets, carried out charitable activities here. Some wealthy townspeople were also involved in charitable activities. In general, during the Great War in Volyn, as well as in other Ukrainian provinces of the Russian Empire, we can observe the phenomenon of public activism as a substitute for the ineffectiveness of state institutions and a compensator for the limitations of self-governing bodies in solving urgent social problems caused by the war.*

Keywords: *Volyn, Great War, town, charity, civic organizations.*

Постановка проблеми. У часи Великої війни Волинь стала однією з арен протистояння військ Антанти та Троїстого союзу. З початком воєнних дій регіон мав (при)фронтний статус й адміністративно належав до компетенції Південно-Західного фронту з центром у повітовому місті Рівному. На середину 1915 р. австро-угорські війська активізували наступ й зайняли Ковель, Володимир-Волинський та ряд менших населених пунктів. З другої половини 1915 р. Волинь була розділена лінією фронту на дві частини – на заході панували австрійці, а східні терени залишалися під контролем російської адміністрації (Дем'янюк, 2011, с. 49–62). З окупацією краю австрійськими військами тут з'являються Українські січові стрільці, які суттєво поживили культурно-освітнє життя краю та створили перші українські школи в Російській імперії (Грицак, 2021, с. 213; Razyhrayev, 2023, s. 87–88).

На початку літа 1916 р. терени Волинської губернії охопила наступальна операція російських військ під керівництвом генерала О. Брусилова. В історіографії вона більш відома як Брусиловський (Луцький) прорив. Тоді, у складі багатонаціонального австро-угорського війська воювали й польські легіони, які упродовж 4–6 липня стримували російські війська під с. Костюхнівка для забезпечення відступу австрійців (Waingertner, 2011). Внаслідок цієї операції Луцьк знову перейшов під контроль російської адміністрації, натомість Ковель та Володимир-Волинський залишились у сфері впливу австрійців. Від осені 1916 р. лінія фронту на Волині закріпилася по р. Стохід (Шабала, 2012, с. 294–302).

Велика війна на теренах Волині позначилася не лише збройним протистоянням російських та австро-угорських військ, але й активною діяльністю низки громадських організацій, переважно благодійницько-допомогового характеру, які прагнули допомогти військовим та цивільним жертвам конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування харитативних громадських організацій на Волині в роки Великої війни порушували у свої працях вітчизняні та польські дослідники. Серед українських вчених варто згадати праці О. Білобровець (2014), О. Доніка (2014), Л. Жванко (2012), І. Кузьміної (2013), автора цієї статті (Разиграєв, 2018) та ін. Надзвичайно цінними є студії також польських дослідників, зокрема М. Коженювського (2015), М. Мондзіка (Maździk, 2011), В. Менджецького (Mędrzecki, 1997) та ін.

Метою запропонованої статті є представлення діяльності загальнодержавних та локальних громадських харитативних організацій у підросійських міських осередках Волинської губернії у 1914–1916 рр. З огляду на обсяг та характер статті ми оминаємо своєю увагою аналіз діяльності етнічних громадських структур, Російського товариства Червоного Хреста, а також благодійних організацій пов'язаних із членами династії Романових.

Виклад основного матеріалу. Волинська губернія з центром у м. Житомирі у переддень Першої світової війни налічувала 13 міст та 134 містечка. Саме міські населені пункти краю з початку воєнних дій стали важливими осередками формування різноманітних громадських ініціатив, які мали б підтримати цивільну та військову людинність в умовах загальносвітового конфлікту.

Найбільшою загальнодержавною громадською організацією, яка поширила свою діяльність на терени Волині, став створений у 1914 р. (в т.ч. за участі Житомирської делегації – О.Р.) Всеросійський союз міст допомоги хворим та пораненим воїнам (ВСМ) (Донік, 2014, с. 164–165). Про причини виникнення цієї організації згадував у своїх спогадах один з уповноважених Всеросійського союзу міст Південно-Західного

фронту (з 1915 р.), керівник Галицько-Буковинської комісії УНР щодо допомоги населенню, постраждалому від війни, історик, громадський та політичний діяч, один із засновників Української Центральної Ради, міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко: "...з самим початком війни, коли було мобілізовано в Росії мільйони людей, відразу стало ясно, що самий уряд своїми силами не вправиться з медичною та санітарною обслугою цієї маси людей на фронті і в заплілі. Не вправиться й російський Червоний Хрест, звичайна бюрократична інституція. Отже тоді виступило російське громадянство, охоплене патріотичним поривом, і рішило прийти на поміч – не стільки урядові, скільки самому "узброєному народові", багатомільйонній армії. Зв'язалися для цього дві могутні спілки: союз усіх земств і союз усіх міст... і організували діло допомоги раненим, хворим, санітарну обслугову армії, потім технічну, апровізаційну, постачання зброї, життя окопів..." (Дорошенко, 2007, с. 57).

У жовтні 1914 р. в адміністративному центрі Волинської губернії був створений Житомирський комітет Всеросійського союзу міст допомоги хворим та пораним воїнам. На початках існування ВСМ на Волині, окрім Житомира, його комітети діяли в Дубні, Кременці, Рівному та Старокостянтинові (Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. 283. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1, 58).

23 жовтня 1914 р. житомирський міський голова надіслав голові Луцької міської управи лист, у якому просив дати згоду міської думи на вступ до зазначеної вище організації. У листі вказувалося, що місто після вступу до ВСМ може розраховувати на суттєву матеріальну підтримку цієї організації. Приблизно в цей самий час ВСМ звернувся до повітових міст Волинської губернії, у тому числі й до Луцька, з пропозицією організувати міський лазарет. Влада Луцька, прийнявши пропозицію, узялася шукати відповідне приміщення. 5 листопада 1914 р. міська управа скерувала до духовного правління Луцької єврейської молитовної школи "Йосиф-Хаїм" прохання надати для облаштування лазарету приміщення школи "Єшибот" (Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 27, 86).

У листопаді 1914 р. лист із рекомендацією вступити до ВСМ надіслав до луцького міського голови старокостянтинівський міський староста. Він зазначав, що для цього достатньо лише однієї постанови міської думи. Водночас очільник Старокостянтинова поділився власним досвідом членства у ВСМ. Так, на той час у цьому місті вже був створений лазарет для хворих та поранилих воїнів. ВСМ не виділяв коштів на облаштування лікарняних ліжок, позаяк Старокостянтинів зробив це самостійно на пожертви городян. Хоча за потреби ВСМ міг виділити 40 руб. на 1 ліжко. У Старокостянтинові за кошти, які скеровувалися ВСМ на утримання лікарняних ліжок, оплачувалися послуги лікаря (150 руб. на місяць) та іншого медичного персоналу. Крім того, ВСМ у разі потреби за ті кошти, що призначалися на утримання лікарняних ліжок, міг надати необхідні медикаменти, перев'язувальні матеріали та лікарські інструменти. Старокостянтинівський міський староста повідомив свого луцького колегу, що додаткові кошти в разі потреби можна отримати через організацію вистав та інші благодійницькі заходи (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 28).

До кінця травня 1915 р. Луцьк не був членом ВСМ. Це, зокрема, підтверджує лист головного уповноваженого Всеросійського союзу міст до Луцького міського управління від 25 травня того ж року. У листі зазначалося, що луцький повітовий уповноважений Російського товариства Червоного Хреста (РТЧХ) звернувся до ВСМ з проханням щодо виділення коштів на утримання 12 ліжок у Луцькій єврейській лікарні. Натомість ВСМ міг задовольнити прохання РТЧХ лише в разі членства Луцька в цій організації.

20 листопада 1915 р. до Луцької міської управи надійшло прохання від Економічного відділу Головного комітету ВСМ надати інформацію, зокрема, про стан організації продовольчої допомоги населенню для підготовки до IV з'їзду представників міст, на якому планувалося обговорити питання продовольства, біженців, військовополонених тощо (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 74–75).

Загалом станом на 1 березня 1916 р. на теренах Волинської губернії діяло лише п'ять комітетів ВСМ, а саме: Дубенський – голова В. Мельников (член Державної Думи), 19 членів комітету; Житомирський – голова П. Свенцицький, 18 членів комітету; Кременецький – голова А. Роевський, чотири члени комітету; Рівненський – голова Л. Стефанович (заступник міського голови), шість членів комітету; Старокостянтинівський – голова І. Петров (мировий суддя), 10 членів комітету (Жванко, 2012, Додаток 1.18). Влада міста Луцька подала заявку на вступ до ВСМ лише в серпні 1916 р. (Денисюк, 2017а, с. 5).

ВСМ долучався також до справ санітарного забезпечення цивільного населення та війська. Так, у другій половині липня 1916 р. співробітник цієї структури Л. Ласький опікувався асенізаційним обозом, який обслуговував підрозділи 8-ї російської армії, що перебували на той час у Луцьку. Зокрема, 21 липня уповноважений ВСМ звернувся до Луцької міської управи з проханням виділити ділянку для стоянки згаданого вище обозу, а також вказати місце для розміщення нечистот (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1287. Арк. 43).

Про функціонування комітету ВСМ у м. Рівному дізнаємося з журналу засідання цієї структури від 25 червня 1916 р. за участю голови місцевого комітету Л. Стефановича, членів правління П. Гальперсона, С. Реймунда, доктора Сегалья, уповноваженого головного комітету ВСМ І. Рубчевського та міського голови Е. Лебедзівського. Присутні ухвалили рішення щодо створення юридичного відділу при Рівненському комітеті ВСМ задля надання правової допомоги особам, постраждалим від воєнних дій. Окрім того, було вирішено прохати головний комітет ВСМ забезпечити новостворений відділ належними кадрами, щомісячно виділяти 705 руб. на утримання відділу, а також одноразово надати 600 руб. на необхідне устаткування. У черговому зверненні до Виконавчого бюро ВСМ Рівненське керівництво ВСМ просило вже дещо меншу суму на утримання, зокрема 600 руб. на щомісячні видатки відділу та одноразовий платіж на 400 руб. (Державний архів Рівненської області (ДАРО). Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4).

Ухвала про організацію юридичного відділу в Рівному була пов'язана, зокрема, з потребою участі юристів у вирішенні особистих, майнових та муніципальних справ, охорони будівель та заводів, які були побудовані неприятелем і мали велике суспільно-господарське значення. У підсумку Виконавче бюро ВСМ погодилося виділити 600 руб. на щомісячні видатки відділу та одноразовий платіж на 400 руб., а також скерувало до Рівного юриста К. Самаріна, який обійняв посаду завідувача цього відділу. Офіційно юридичний відділ при Рівненському комітеті ВСМ розпочав свою роботу 5 жовтня 1916 р. (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6, 53).

На початках існування цієї інституції тривали кадрові ротації. На думку керівництва Рівненського комітету ВСМ, посаду помічника К. Самаріна мав обійняти член ВСМ, спадковий почесний громадянин, присяжний повірений Округу Віленської судової палати, випускник юридичного факультету Варшавського університету, кандидат юридичних наук (1904 р.) М. Вейсбрем. Однак загальнодержавному юридичному відділу ВСМ ця кандидатура була не до вподоби. Зокрема, у листі цього підрозділу від 21 жовтня 1916 р. зазначалося, що М. Вейсбрем працював у ВСМ нетривалий

час, а також не був “незамінним спеціалістом” (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11, 21–21 зв). Навіть більше, в іншому листі від 25 жовтня того ж року зазначалося, що “запрошення М. Вейсбрема на посаду помічника завідувача Рівненського юридичного відділу передчасне, а також, оскільки він єврей – недоцільне, позаяк особи юдейського віросповідання неухильно видаляються з фронту військовою владою” (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 17). Попри несприйняття кандидатури М. Вейсбрема керівництвом ВСМ, внутрішня документація Рівненського комітету ВСМ свідчить, що він виконував функції помічника завідувача Рівненського юридичного відділу ВСМ з часу відкриття цієї установи, навіть більше – отримав відтермінування від мобілізації, а вже від 1 червня 1917 р. очолив юридичний відділ при Рівненському комітеті ВСМ (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11, 21–68).

З кінця жовтня 1916 р. на вимогу коменданта міста Рівненський юридичний відділ ВСМ працював у вихідні та святкові дні. Загалом упродовж листопада того ж року в зазначеній установі було два працівники (завідувач та його помічник), які надали 236 усних та сім письмових консультацій, з яких 168 стосувалися справ біженців. У грудні кількість наданих консультацій значно зросла, відповідно – 384 усних і 15 письмових, із них 312 – стосовно біженецьких справ (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 33, 44, 53).

Від січня 1917 р. спостерігалася тенденція до збільшення кількості наданих консультацій, зокрема здійснено 449 усних та 15 письмових відповідей, з яких 420 були пов’язані зі справами біженців. Кількість наданих консультацій майже не змінилися станом на лютий 1917 р. (456 усних та дев’ять письмових порад). Однак поряд із 343 консультаціями щодо справ біженців 118 торкалися справ соціального забезпечення (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 54, 59).

На терени Волинської губернії поширював свою діяльність також структурний підрозділ ВСМ – Комітет Південно-Західного фронту ВСМ допомоги хворим та пораненим воїнам, який восени 1915 р. очолив відомий громадсько-політичний та культурний діяч, меценат, депутат Державної думи першого скликання, кадет, генеральний секретар торгівлі та промисловості Української центральної ради, посол Української Держави в Німеччині, меценат, організатор у с. Городок першого на Волині краєзнавчого музею барон Ф. Штейнгель, який за визначенням Д. Дорошенка “стояв на ґрунті автономії і федерації, мріяв про “вільну Україну у вільній Росії”” (Дорошенко, 2007, с. 59). Перебуваючи на керівній посаді, Ф. Штейнгель провадив діяльність щодо “українізації” комітету. Під його керівництвом, окрім Д. Дорошенка, працювали такі відомі діячі, як А. В’язлов, М. Біляшівський, А. Ніковський та ін. (Кузьміна, 2013, с. 331). Ф. Штейнгель очолював Комітет Південно-Західного фронту ВСМ упродовж листопада 1915-го – липня 1917 р. Уже наприкінці 1915 р. на теренах Південно-Західного фронту розмішувалися десятки лазаретів та санітарних поїздів, було розгорнуто широку мережу медичних, харчових, санітарних, дорожніх пунктів тощо (Гай-Нижник, 2016, с. 95–124).

Значну увагу Комітет Південно-Західного фронту ВСМ приділяв питанню допомоги біженцям. Приміром, під час евакуаційних заходів осені 1915 р. за сприяння цієї структури була налагоджена діяльність харчових пунктів у низці місцевостей Волинської губернії, зокрема в Рівному, Здолбунові та Житомирі (Кузьміна, 2013, с. 332).

З витягу з наказу № 36 коменданта Луцька полковника Назімова від 5 грудня 1916 р. дізнаємося про розміщення в місті 18-го епідемічного лазарету Комітету Південно-Західного фронту ВСМ імені імператриці Марії Федорівни. У цьому

документі йшлося про потребу хоронити померлих у шпиталі військових лише на Луцькому гарнізонному кладовищі, яке розміщувалося на околиці міста за піхотними казармами (Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК). Ф. 721. Оп. 5. Спр. 282. Арк. 6). Станом на 1 лютого 1917 р. заробітна платня сестер милосердя Л. Крещукової, М. Кузнецової-Васильєвої та А. Ступакової становило 65 руб. на місяць. Натомість фельдшери Р. Рудякова, Г. Вільскер та Х. Заслав з 1 квітня того ж року одержували 125 руб. на місяць. Старшим лікарем у цьому ж шпиталі працював Маркович (ЦДІАК. Ф. 721. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 4). Загалом усі старші лікарі медичних закладів, які діяли під опікою ВСМ, були зобов'язані щоденно інформувати своє керівництво про зареєстрованих упродовж доби військових із гострими інфекційними захворюваннями. Щотижня ж потрібно було подавати звіт про загальний рух таких хворих (ЦДІАК. Ф. 721. Оп. 5. Спр. 282. Арк. 2).

Серед локальних добродійних громадських осередків, діяльність яких була спрямована на підтримку військового та цивільного населення, постраждалого від воєнних дій, варто згадати діяльність Міщанського комітету щодо надання допомоги бідним мешканцям Кременця. Відомості про цю структуру вдалося віднайти серед документації Кременецької міської управи за вересень 1914 р. (Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. 203. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 142).

Широку благодійницьку діяльність розгорнув й Луцький міський комітет допомоги жертвам війни, що його очолював міський голова В. Малявчик. До комітету входили: В. Стецюк, Д. Ільїн, К. Турович, Л. Марієнштейн, В. Лішко, А. Левандовський, С. Михайловський та ін. (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 1–2). Одна з довідок (без дати) свідчить про надходження до Луцького міського комітету допомоги жертвам війни пожертв на суму 817 руб. 71 коп., які призначалися на підтримку резервістів та безробітних, придбання білизни та ін. Окрім того, ця організація отримувала пожертви новими та вживаними речами (сорочки, спідня білизна, простирадла, рушники, наволочки, шкарпетки, штани, піджаки, пальта, фуфайки, шапки, капелюхи, подушки, ковдри, туфлі, чоботи, калоші, шарфи), промисловими товарами (сірники, махорка, тютюн), харчовими продуктами (чай, цукор, сухарі) тощо (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 3, 24–24 зв).

Наприкінці грудня 1914 р. Луцький міський комітет допомоги жертвам війни висловив бажання надати матеріальну допомогу Головному крайовому благодійному комітету у Львові, що був утворений після окупації Галичини російськими військами. Вже 27 лютого 1915 р. зі Львова надійшло підтвердження про отримання 483 сорочок, 210 кальсон, 80 наволочок, 19 простирадл та 197 пар шкарпеток (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1577. Арк. 30, 40). У свою чергу Головний крайовий благодійний комітет у Львові скеровував ці та інші пожертви на зміцнення російської присутності в регіоні. Зокрема, упродовж 1914–1915 рр. зазначена організація матеріально підтримувала мешканців новоствореної Тернопільської губернії (зокрема й православне духовництво), сім'ї яких постраждали від австрійської влади через симпатії до Росії (ДАТО. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 136. Арк. 8–55).

У березні 1915 р. Луцький міський комітет допомоги жертвам війни закупив чаю, сірників та мила на загальну суму понад 42 руб. Загалом упродовж 1 вересня 1914-го – 15 серпня 1915 р. ця громадська структура збрала пожертв на суму 1606 руб. 12 коп. Зокрема, понад 358 руб. надійшло від осіб, які займалися “кухликівим” збором (актив згадуваного комітету), 51 руб. пожертвували чехи місцевості Боратин, окремі фізичні особи надали 717 руб. 50 коп. тощо. Чимало пожертв збрали одягом, продуктовими

та продовольчими товарами. Усі зібрані кошти були скеровані на різні благодійні цілі. Наприклад, 67 руб. отримали найбідніші родини армійських запасних нижчих чинів. Понад 1264 руб. виділено на придбання різдвяних та великодніх подарунків нижчим чинам 43-го піхотного Охотського полку, 44-го піхотного Камчатського полку, 165-го піхотного Луцького полку, 11-го гусарського Ізюмського полку та 2-го дивізіону 11-ї артилерійської бригади. Насамперед це – цукор, чай, цигарки, сірники, тютюн, мило, папір, копчене сало та яйця (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 80, 90–93). У 1915 р. командир 43-го піхотного Охотського полку неодноразово висловлював подяку голові Луцького комітету допомоги жертвам В. Малявчику за подарунки та пожертви нижчим чинам (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1457. Арк. 2; ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 81).

Слід зазначити, що окремі заможні лучани теж долучалися до благодійницької діяльності. Зокрема, на початку лютого 1915 р. представник однієї з найбагатших єврейських родин Луцька М. Кронштейн інформував Луцьку міську управу про те, що він передав на потреби 165-го піхотного Луцького полку 40 пачок цукру, 50 шматків мила та чай (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1457. Арк. 11).

Вірогідно, діяльність Луцького міського комітету допомоги жертвам війни під керівництвом В. Малявчика була обмежена або зупинена в період перебування Луцької міської управи в евакуації в м. Житомирі (середина серпня 1915-го – початок червня 1916 р.). У цей час Луцьк перебував під контролем австрійської влади (Денисюк, 2017б, с. 520). Однак автор не віднайшов відомостей про функціонування Луцького міського комітету допомоги жертвам війни після окупації повітового центру російськими військами внаслідок Брусиловського прориву 1916 р.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, в роки Великої війни міста Волині були вагомими осередками харитативних практик. Тут провадили благодійницьку діяльність не лише загальнодержавні структурні підрозділи Всеросійського союзу міст, але й локальні громадські ініціативи, як от Луцький міський комітет допомоги жертвам війни або Міщанський комітет щодо надання допомоги бідним мешканцям Кременця. До благодійної діяльності долучалися також окремі заможні міщани. Загалом у період Великої війни на Волині, як і в інших українських губерніях Російської імперії, ми можемо спостерігати феномен громадського активізму як заміник неефективності державних інститутів та компенсатор обмеженості самоврядних органів щодо розв’язання зумовлених війною нагальних суспільних проблем.

Подяки. Автор статті висловлює подяку працівникам архівних установ України за сприяння у проведенні дослідження.

Запропонована публікація є складовою частиною проекту “Перша світова війна на польських землях. Очікування – досвід – наслідки”, який виконувався у Відділі суспільної історії XIX і XX століття Інституту історії Польської академії наук (керівник – проф. Владзімеж Менджецький) в межах Національної програми розвитку гуманістики (Республіка Польща) у 2014–2018 рр.

Фінансування. Дослідження виконане на власні кошти автора, а також у межах згаданого вище проекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Білобровець, О. (2014). Діяльність польських організацій допомоги постраждалим від воєнних дій в Наддніпрянській Україні на початку Першої світової війни. *Матеріали VII Волин. Всеукр. іст.-краєзнав. конф.* (Житомир, 7–8 листоп. 2014 р.), 34–37.

Гай-Нижник, П. (2016). Федір Штейнгель – меценат, громадсько-політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*, 95–124.

Грицак, Я. (2021). *Подолати минуле: глобальна історія України*. Київ: Портал.

Дем'янюк, О. (2011). *Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 рр.* Луцьк: Твердиня.

Денисюк, В. (2017а). Гуманітарний чинник у роботі органів Луцького міського управління в 1914–1918 рр. *Український селянин*, 17, 4–7.

Денисюк, В. (2017б). Життя та діяльність Василя Федоровича Малявчика. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії*, 63, 519–522.

Державний архів Волинської області – ДАВО.

Державний архів Тернопільської області – ДАТО.

Державний архів Житомирської області – ДАЖО.

Державний архів Рівненської області – ДАРО.

Донік, О. (2014). Гуманітарна складова діяльності Всеросійського союзу міст в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.*, 23, 164–165.

Дорошенко, Д. (2007). *Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки)*. Київ: Темпора.

Жванко, Л. (2012). *Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.)*. Харків: Апостроф.

Коженьовський, М. (2015). *За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках*. Київ: Дух і літера.

Кузьміна, І. (2013). Діяльність комітету Південно-західного фронту Всеросійського союзу міст під час головування Федора Штейнгеля (1915–1917 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 22, 329–348.

Разиграєв, О. (2018). *По обидва боки фронту. Громадські організації на Волині в роки Великої війни: 1914–1918 рр.* Луцьк: Вежа-Друк.

Разиграєв, О., Скальський, В. (2023а). Волинь у 1914–1916 рр.: військово-політичне та цивільне життя. *Український історичний журнал*, 1 (568), 51–67.

doi.org/10.15407/ukristj.568.01.051

Разиграєв, О., Скальський, В. (2023б). Волинь у період Української революції 1917–1921 рр.: суспільно-політичний розвиток і воєнна ситуація. *Український історичний журнал*, 6 (573), 152–170. doi.org/10.15407/uhj2023.06.152

Центральний державний історичний архів України у м. Києві – ЦДІАК України.

Шабала, Я. (2012). Перша світова війна. Українська революція (1914–1921 рр.). *Західне Полісся: історія та культура*. Наук. ред. В. К. Баран. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 294–302.

Mądzik, M. (2011). *Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej*. Lublin: UMCS.

Mędrzecki, W. (1997). Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921. *Metamorfozy społeczne*. Warszawa: IH PAN, 137–170.

Razyhrayev, O. (2023). Ukraine and the Ukrainian Question in 1914–1923. *Trimarium. The History and Literature of Central and Eastern European Countries*, 1(1), 80–104. DOI: doi: 10.55159/tri.2023.0101.05

Waingertner, P. (2011). *Kostiuchnowka 1916. Największa polska bitwa I wojny światowej*. Łódź: Agencja Reklamowa Grafservice Izabela Staniszevska.

REFERENCES

Bilobrovets, O. (2014). Dіialnist polskykh orhanizatsij dopomohy postrazhdalym vid voiennykh dij v Naddnyprianskij Ukraini na pochatku Pershoi svitovoi vijny [Activities of Polish organizations helping war victims actions in Transdnipro Ukraine at the beginning of the First World War]. *Materialy VII Volynskoi Vseukrainskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii (Zhytomyr, 7–8 lystop. 2014 r.)*. Zhytomyr, 34–37. [in Ukrainian].

Demianiuk, O. (2011). *Vijskovo-politychni aspekty rozvytku Volynskoi hubernii u 1914–1921 rr.* [Military and political aspects of the development of the Volyn province in 1914–1921]. Lutsk: Tverdynia. [in Ukrainian].

Denysiuk, V. (2017a). Humanitarnyi chynnyk u roboti orhaniv Lutskohu miskoho upravlinnia v 1914–1918 rr. [The humanitarian factor in the work of Lutsk town administration bodies in 1914–1918]. *Ukrainskyi selianyn*, 17, 4–7. [in Ukrainian].

Denysiuk, V. (2017b). Zhyttia ta dіialnist Vasylia Fedorovycha Maliavchyka [Life and activities of Vasyl Fedorovych Malyavchuk]. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Liuboml ta Liubomlschyna v ukrainskij ta ievropejskij istorii. Naukovyj zbirnyk*, 63, 519–522. [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoj oblasti – DARO [The State Archive of Rivne Region – SARR].

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti – DATO [The State Archive of Ternopil Region – SATR].

Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti – DAVO [The State Archive of the Volyn Region – SAVR].

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti – DAZhO [The State Archive of the Zhytomyr Region – SAZHR].

Donik, O. (2014). Humanitarna skladova dіialnosti Vserosijskoho soiuзу mist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi vijny [The humanitarian component of the All-Russian Union of Cities in Ukraine during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st.*, 23, 163–173. [in Ukrainian].

Doroshenko, D. (2007). *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920 roky)* [My memories of the recent past (1914–1920)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Haj-Nyzhnyk, P. (2016). Fedir Shtejnhel – metsenat, hromads’ko-politychnyj dіiach, posol Ukrains’koi Derzhavy v Nimechchyni [Fedir Shteingel is a philanthropist, public and political figure, ambassador of the Ukrainian State in Germany]. *Dyplomatychna ta konsulska sluzhba u vymiri osobystosti*, 95–124. [in Ukrainian].

Hrytsak, Ya. (2021). *Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy* [Overcoming the past: a global history of Ukraine]. Kyiv: Portal. [in Ukrainian].

Korzeniowski, M. (2015). *Za Zolotymy voritmy. Suspilno-kulturna dіialnist poliakiv u Kyievi v 1905–1920 rokakh* [Behind the Golden Gate. Social and cultural activities of Poles in Kyiv in 1905–1920]. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].

Kuzmina, I. (2013). Diiialnist komitetu Pivdenno-zakhidnoho frontu Vserosijskoho soiuzu mist pid chas holovuvannia Fedora Shtejnhelia (1915–1917 rr.) [Activities of the Committee of the South-Western Front of the All-Russian Union of Cities during the presidency of Fyodor Shteingel (1915–1917)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 22, 329–348. [in Ukrainian]

Mądzik, M. (2011). *Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej* [Polish Society for Aid to War Victims in Russia during World War I.]. Lublin: UMCS. [in Polish].

Mędrzecki, W. (1997). Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921 [Social and political changes in Volhynia in 1917–1921]. *Metamorfozy społeczne*, 137–170 [in Polish].

Razyhrayev, O., & Skalsky, V. (2023a). Volyn u 1914–1916 rr.: viiskovo-politychne ta tsyvilne zhyttia [Volyn in 1914–1916: military-political and civilian life]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1 (568), 51–67. DOI: doi.org/10.15407/ukristj.568.01.051. [in Ukrainian].

Razyhrayev, O., & Skalsky, V. (2023b). Volyn u period Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.: suspilno-politychnyi rozvytok i voienna sytuatsiia [Volyn during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: socio-political development and military situation]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6 (573), 152–170. DOI: doi.org/10.15407/uhj2023.06.152. [in Ukrainian].

Razyhrayev, O. (2018). *Po obydvya boky frontu. Hromadski orhanizatsii na Volyni v roky Velykoi vijny: 1914–1918 rr.* [On both sides of the front line. Civic organizations in Volyn during the Great War: 1914–1918]. Lutsk: Vezh-Druk. [in Ukrainian].

Razyhrayev, O. (2023). Ukraine and the Ukrainian Question in 1914–1923. *Trimarium. The History and Literature of Central and Eastern European Countries*, 1(1), 80–104. doi: 10.55159/tri.2023.0101.05. [in English].

Shabala, Ya (2012). Persha svitova vijna. Ukrainska revoliutsiia (1914–1921 rr.). [World War I. The Ukrainian Revolution (1914–1921)]. *Zakhidne Polissia: istoriia ta kul'tura*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, 294–341. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Kyiv – TsDIAK [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv – CSHAUK].

Waingertner, P. (2011). *Kostiuchnówka 1916. Największa polska bitwa I wojny światowej* [Kostiuchnówka 1916. The largest Polish battle of World War I]. Łódź: Agencja Reklamowa Grafservice Izabela Staniszevska. [in Polish].

Zhvanko, L. (2012). *Bizhentsi Pershoi svitovoi vijny: ukrainskyj vymir (1914–1918 rr.)* [Refugees of the First World War: the Ukrainian dimension (1914–1918)]. Kharkiv: Apostrof. [in Ukrainian].

УДК 930(438=161.2)(092):001.89(100)
DOI 10.69550/3041-1467.2.304169

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: 0000-0002-2445-968X
Researcher ID: X-5320-2018

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, 82100 (viktoria1telvak75@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-4671-743X
Researcher ID: 3026747/viktoria-telvak/

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

Viktoria TELVAK

PhD (History), Assistant Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viktoria1telvak75@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В., Тельвак, В., (2023). Українські історики міжвоєнної Польщі: участь у міжнародній науковій діяльності. *Axis Europae*, 2, 38–47. doi: 10.69550/3041-1467.2.304169

Bibliographic Description of the Article: Telvak, V. & Telvak, V. (2023). Ukrainski istoriky mizhvoiennoi Polshchi: uchast u mizhnarodnii naukovi diialnosti [Ukrainian historians of interwar Poland: participation in international scientific activity]. *Axis Europae*, 2, 38–47. doi: 10.69550/3041-1467.2.304169

**УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ:
УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Анотація. Мета статті – на основі аналізу різнопланової історіографічної літератури всебічно дослідити форми і напрямки міжнародної діяльності українських істориків міжвоєнної Польщі. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні міждисциплінарного підходу. Виходячи з принципів об'єктивності

та історизму, дослідницький акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі. У статті використано евристичні можливості методів періодизації, класифікації і типологізації. **Наукова новизна** статті полягає у спробі всебічної реконструкції участі українських істориків міжвоєнної Польщі в міжнародній науковій співпраці.

Висновки. незважаючи на загалом репресивну культурну політику польських урядів, українські історики в Другій Речі Посполитій в цілому добре адаптувалися до складних політичних і фінансових обставин. Даючи належну відповідь на численні виклики суспільно-політичного та культурного плану, їм вдалося зберегти сформовані на зламі XIX–XX ст. традиції міжнародної наукової співпраці та, попри постійні фінансові проблеми, гідно презентувати українську вільну соціогуманітаристику на закордонних форумах. В інституційному плані, найбільш активно міжнародну наукову співпрацю налагоджували члени Наукового товариства імені Шевченка та Українського наукового інституту у Варшаві. Ця культурна діяльність особливої національної вагомості набула в 1930-х роках XX ст., коли українська соціогуманітаристика під радянською окупацією зазнала нищівних репресій. В цілому, в тогочасних умовах бездержавного існування розгорнута українськими істориками в Другій Речі Посполитій міжнародна наукова співпраця була різновидом культурної дипломатії, реалізуючи важливе завдання утвердження політичної суб'єктності українців.

Ключові слова: культурна дипломатія, міжнародна наукова співпраця, Наукове товариство імені Шевченка, Український науковий інститут у Варшаві, Друга Річ Посполита.

UKRAINIAN HISTORIANS IN THE INTERWAR POLAND: PARTICIPATION IN INTERNATIONAL SCIENTIFIC ACTIVITY

Abstract. *The purpose of the article is to comprehensively investigate the forms and directions of international activity of Ukrainian historians of interwar Poland based on the analysis of various historiographical literature. The research methodology relies on the use of an interdisciplinary approach. Based on the principles of objectivity and historicism, the research has used the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method. The article has used the heuristic possibilities of periodisation, classification and typology methods. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively reconstruct the participation of Ukrainian historians of interwar Poland in international scientific cooperation. Conclusions.* Despite the generally repressive cultural policies of the Polish government, Ukrainian historians in the Second Polish Republic generally adapted well to the difficult political and financial circumstances. Giving a proper response to numerous socio-political and cultural challenges, they managed to preserve the traditions formed at the turn of the 19th and 20th centuries. Mainly traditions of international scientific cooperation and, despite constant financial problems, Ukrainian free socio-humanitarianism in foreign forums. In terms of institutions, international scientific cooperation was most actively established by the members of the Shevchenko Scientific Society and the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw. This cultural activity gained special national importance in the 1930s of the 20th century, when Ukrainian socio-humanitarianism was subjected to devastating repression under the Soviet occupation. In general, in the conditions of stateless existence at the time, the international scientific cooperation developed by Ukrainian historians in the Second Polish Republic was a kind of

cultural diplomacy, realizing the important task of establishing the political subjectivity of Ukrainians.

Keywords: *cultural diplomacy, international scientific cooperation, the Shevchenko Scientific Society, the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw, the Second Polish Republic.*

Постановка проблеми. Дослідження української історіографії в Другій Речі Посполитій поступово позбуваються персоніцентризму на користь більш широкого інституційного підходу. При цьому виявляється дедалі ширше коло маргіналізованих у попередні часи проблем, котрі потребують самостійного висвітлення з огляду на подальші спроби реконструкції цілісної картини українського наукового руху у міжвоєнній Польщі. Серед найменш знаних згадаємо питання участі українських гуманітаріїв у міжнародному науковому житті. Його глибшому осмисленню у попередні часи заважало панування стереотипу про тотальну матеріальну вбогість українських наукових інституцій та інтелектуалів, що нібито цілковито унеможливило закордонні вояжі. Не заперечуючи загальнознаних, зрештою, проблем з фінансуванням української науки в Другій Речі Посполитій, спробуємо більш нюансовано підійти до висвітлення цієї важливої історіографічної проблеми.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Головним джерелом для реконструкції участі українських гуманітаріїв міжвоєнної Польщі у закордонній співпраці є інформаційні звіти наукових інституцій. Для нас це, насамперед, “Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові” та “Sprawozdanie Ukraińskiego Instytutu Naukowego”. Також ми використовували опублікований епістолярій та інституційний документообіг (покажчики публікацій, статутні документи, службове листування та ін.).

Серед сучасних дослідників поодинокі аспекти закордонних наукових контактів українських гуманітаріїв міжвоєнної Польщі вивчали Леонід Зашкільняк (Зашкільняк, 2014), Віталій Масненко (Масненко, 2001, с. 354–360), а також Віталій і Вікторія Тельваки (Telvak, Telvak, 2019; Telvak, Telvak, 2022), Віталій Тельвак та Василь Ільницький (Telvak, Pnytskyi, 2018). Науково-організаційну діяльність представників наддніпрянської еміграції в Другій Речі Посполитій на монографічному рівні дослідив Андрій Портнов (Портнов, 2009). Втім, у працях згаданих дослідників проблематика участі українських гуманітаріїв у закордонній науковій співпраці значною мірою представлена фрагментарно. Цим і зумовлено актуальність нашої розвідки.

Мета статті полягає у спробі всебічного дослідження форм і напрямків міжнародної діяльності українських істориків міжвоєнної Польщі.

Виклад основного матеріалу. Протягом перших повоєнних років українські історики, як і їхні європейські колеги, намагалися осмислити наслідки масштабного світового протистояння та спробувати визначити своє місце в нових суспільно-політичних реаліях. Надзвичайно повільно відновлювалася діяльність наукових товариств, котрі традиційно модерували закордонну співпрацю. Найстаріше і найавторитетніше на західноукраїнських землях Наукове товариство імені Шевченка, котре об’єднувало більшість українських гуманітаріїв, поступово відновило свою активність лише на початку 1920-х років. Тоді, як відомо, східногалицькі терени – спочатку *de facto*, а потім *de jure* – стали частиною відродженої польської держави.

Перше, з чим зіткнулися очільники НТШ у нових суспільно-політичних умовах, було цілковите ігнорування чиновниками Другої Речі Посполитої культурних потреб української громади, втім і відмова фінансово підтримувати наукові інституції, хоча б найголовніші з них. Збентеження від нових обставин наукової праці відобразилося

в першій повоєнній “Хроніці НТШ”, на сторінках якої читаємо: “Найважливішою ознакою обговорюваного періоду є те, що перший раз, від коли Товариство перемінило ся в наукове, відпали йому всі субвенції, і краєві і державні, визначувані на піддержуване наукової діяльності” (Хроніка, 1920, с. 2). Відтоді, у більшості протоколів Виділу НТШ піднімалося питання про необхідність звернення до державних функціонерів різного рівня у справі повернення йому бюджетного фінансування на тій очевидній підставі, що українське населення Другої Речі Посполитої є одним із найбільших платників податків, отже має право на часткове, принаймні, покриття видатків на свої культурні потреби.

Втім, попри численні делегації до Варшави та неодноразові парламентські інтерпеляції, фінансування цієї нетитулованої української Академії наук так ніколи і не повернулося до довоєнного рівня. В “Хроніці НТШ” з цього приводу зазначалося: “Діяльність усякої наукової інституції залежить не тільки від її членів, від їх енергії і рухливости, але ще в більшій мірі від матеріальних засобів, якими вона розпоряджає. Енергії членам Товариства не бракувало, за те багато поважніших плянів розбивалося з браку засобів” (Хроніка, 1926, с. 23). Щоправда, Товариству зрештою була призначена незначна місячна дотація у розмірі 1000 злотих. Також, у період відносної нормалізації українсько-польських взаємин, НТШ повернули право на видання шкільних підручників і час від часу списували накопичувані комунальні борги. Поряд із цим, реагуючи на постійні звернення про фінансову підтримку, Міністерство віровизнань і освіти все-таки декілька разів протягом міжвоєнного двадцятиліття профінансувало участь українських гуманітаріїв у деяких міжнародних наукових заходах.

Проте, така підтримка була радше винятковою і найчастіше на свої прохальні звернення очільники НТШ отримували відмови, котрі завжди пояснювалися економічними негараздами самої держави. Ці безуспішні звернення знаходили відбиття у протоколах засідань Виділу Товариства. Наприклад, у протоколі від 23 грудня 1936 р. йдеться: “Принято до відома, що Міністерство Віровизнань і Освіти відповіло відмовно на прохання Товариства у справі допомоги на наукові потреби; рішено звернутися до цілої української суспільности з закликом допомогти Товариству сповняти його наукові завдання” (Хроніка, 1937, с. 22–23). В таких несприятливих умовах фінансову підтримку своєму найбільш давньому науковому товариству було змушене надавати незасібно в своїй більшості українське громадянство шляхом надсилання дрібних пожертв, а також міцніючий завдяки кооперативному руху український бізнес. Посильну підтримку надавала також українська діаспора в Америці. Такі факти жертвовності української громадськості ретельно занотовувалися на сторінках “Хроніки НТШ”. Втім, цього вочевидь не вистачало для повноцінної реалізації наявного наукового потенціалу.

Відзначимо, що в умовах гострого дефіциту коштів, і в середовищі самих українських гуманітаріїв не було одностайності у баченні того, які напрямки потребують пріоритетного фінансування. В листах тогочасних інтелектуалів містяться роздуми про те, чи варто витратити вкрай обмежені фонди на коштовні закордонні вояжі, чи краще їх спрямувати на видавничу діяльність НТШ, котра, поряд із науковим, мала також важливий громадський резонанс. Зрештою, домінуючою стала позиція, окреслена в листі Миколи Чубатого до Івана Крип'якевича з приводу потреби надсилання делегації НТШ на VIII-ий Міжнародний конгрес істориків у Цюріху: “Я вважаю мимо всіх наших труднощів нашу участь в конгресі за конечну і думаю, що секція наша (Історично-філософська секція НТШ – авт.) мусить заладити, принайменше дати ініціативу до зорганізування нашої

участі в тім конгресі. Неприсутні ніколи не мають рації, а моя участь в VII конгресі переконала мене, що це річ таки дуже важна” (Зашкільняк, 2014, с. 153).

Загалом, тогочасна закордонна наукова діяльність українських гуманітаріїв мала два вектори – західно- та східноєвропейський. Найбільш тривалою і різноплановою вона була у першому випадку. Тут домінувала така форма академічної комунікації, як участь у наукових форумах. В досліджуваний час представники НТШ взяли участь у таких авторитетних конференціях: З’їзді слов’янських географів і етнографів (К. Студинський і І. Раковський), Конгресі бібліографів в Римі (І. Свенціцький), II З’їзді слов’янських філологів (К. Студинський, Ф. Колесса, І. Брик), Конгресі народного мистецтва в Антверпені (Ф. Колесса), II Конгресі народного мистецтва в Бельгії (Ф. Колесса), V-му Міжнародному конгресі візантиністів у Римі (Й. Скрутень і В. Залозецький), Міжнародному конгресі Рах Romana в Австрії (М. Чубатий), Конгресі Союзу історичних товариств Східної Європи в Цюріху (М. Кордуба).

Найбільш численними українські делегації на міжнародних форумах були у випадку, коли вони проводилися у польських містах. Так, у VII-му Міжнародному з’їзді істориків, що відбувся у Варшаві 21–26 серпня 1933 р., взяли участь М. Кордуба, М. Чубатий, Р. Зубик, Я. Пастернак, Іл. Свенціцький і Й. Скрутень. Представницька делегація презентувала НТШ і на II-му Міжнародному з’їзді славістів філологів, що відбувся у Варшаві і Кракові протягом 21–30 вересня 1934 р. Відпоручниками Товариства на ньому були такі дослідники мови та літератури, як Я. Гординський, С. Смаль-Стоцький, Р. Смаль-Стоцький, В. Щербаківський, К. Студинський, В. Сімович, І. Свенціцький, Ф. Колесса, М. Тершаковець і В. Лев.

Незважаючи на доволі представницький перелік щойно наведених наукових форумів, на абсолютну більшість запрошень західних інституцій Виділ НТШ був змушений відповісти лише подячною вітальною адресою. Неодноразово в протоколах Товариства зустрічаємо подібно стилізовану фразу: “На жаль, наше Товариство не мало спромоги вислати своїх представників на інші міжнародні з’їзди та мусіло обмежитись тільки висланнями письмених привітань” (Хроніка, 1937, с. 33).

Важливим досвідом міжінституційної комунікації міжнародного плану була участь представників НТШ у різнопланових урочистостях з нагоди ювілейних дат наукових товариств інших країн, найчастіше слов’янських. Зокрема, З. Кузеля у жовтні 1930 р. представляв НТШ на 100-літньому ювілеї музеїв у Берліні. В свою чергу, 16–21 травня 1931 р. О. Колесса брав участь у відзначенні 100-літнього ювілею “Чеської Матиці” в Празі.

Ще однією формою закордонної співпраці для членів НТШ стала участь в такій формі академічного обміну, як стажування у західних університетах. Так, у травні 1936 р. директор музею НТШ Я. Пастернак відбув наукову подорож музеями Румунії, Угорщини, Словаччини та Закарпаття, де виголошував доповіді, популяризуючи культурну діяльність галицьких українців. Він же у червні 1938 р. відбув стажування у наукових інституціях Третього Рейху, де виголосив наукові доповіді про галицьку княжу кафедру в Крилосі на університетах у Берліні та в Бреслау. Під час цього наукового відрядження до Німеччини, що частково фінансувало Міністерство освіти та віросповідань, директор музею НТШ досліджував у семи німецьких містах та 17 різних музеях пам’ятки доби середньовіччя. В “Хроніці НТШ” відзначалося, що “вислід цих студій буде використаний в окремих монографіях про розкопи в Крилосі” (Хроніка, 1939, с. 98).

Зрештою, західноукраїнські діячі НТШ активно залучалися до участі в роботі міжнародних наукових товариств, що також були важливими майданчиками професійної комунікації. Наприклад, у 1927 р. за ініціативою знаних польських істориків О. Галецького і М. Гандельсмана в рамках польської політики “прометеїзму” у Варшаві було створено Федерацію історичних товариств Східної Європи, до якої прилучилися й українські історики, зокрема М. Кордуба, І. Крип’якевич, І. Свенціцький, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький (Кордуба, 1927, с. 196–199). При цьому І. Крип’якевич був обраний до Словникової комісії Федерації, а М. Кордуба увійшов до її Управи. Протягом 19–20 серпня 1933 р. Федерація проводила з’їзд, в якому взяли участь М. Кордуба і М. Чубатий.

Східноєвропейський вектор міжнародної співпраці, сфокусований на інституції гуманітарного профілю Всеукраїнської Академії наук, був менш інтенсивним і хронологічно обмежувався другою половиною 1920-х рр. Йдеться про період, початок якому поклало повернення з еміграції М. Грушевського в 1924 р., що заходився енергійно розбудовувати наукове життя та відновлювати розірвані роками війни та революції контакти з галицькими колегами. Завершення ж припадає на 1931 р., коли розгорілися перші “бої на історичному фронті”, внаслідок яких було ліквідовано історичні інституції ВУАН, а їхній керівник опинився у фактичному засланні у Москві. Втім, у цей короткий відтинок часу галицькі історики, переважно представники львівської історичної школи М. Грушевського, нав’язали тісні взаємини з наддніпрянськими колегами (Telvak, Pedych, & Telvak, 2021). Так, В. Герасимчук, М. Кордуба та І. Крип’якевич стали членами таких структур ВУАН, як Історична секція, Науково-дослідна кафедра історії українського народу та Археографічна комісія. А голова НТШ К. Студинський та Ф. Колесса за ініціативи та заходами М. Грушевського навіть були обрані дійсними членами ВУАН.

Вперше про налагодження контактів з київськими колегами було згадано у звіті з діяльності НТШ за період 1926–1929 рр.: “Також нав’язано зносини з Всеукраїнською Академією Наук у Києві. У нас печатаються праці учених з Великої України і навпаки праці наших учених друкує Всеукраїнська Академія Наук у Києві, наприклад про Драгоманова, Франка і т. д.” (Хроніка, 1930, с. 2). Відтоді протягом кількох років неодмінно згадувалося про участь галицьких гуманітаріїв у київських академічних проєктах. У своїх щорічних звітах голови НТШ серед пріоритетних завдань неодмінно наголошували на потребі того, “щоби діяльність Товариства ішла у тіснім порозумінню із Всеукраїнською Академією Наук” (Хроніка, 1930, с. 5–6).

Незважаючи на те, що до фінансових проблем додавалися ще й паспортні та візові, галицькі гуманітарії у згаданий період також взяли участь у роботі низки наукових форумів. Так, у червні 1927 р. в мовознавчій конференції в Харкові взяли діяльну участь історики літератури К. Студинський і І. Свенціцький; на свято століття видання пісень М. Максимовича в Києві в 1927 р. з рефератами приїздили К. Студинський, Ф. Колесса і О. Макарушка; на наукову академію в пам’ять В. Антоновича, що відбулася в Києві в 1928 р., НТШ делегувало М. Кордубу; в квітні 1929 р. К. Студинський брав участь в урочистій академії Інституту ім. Шевченка в Харкові; в 1934 р. М. Смішко студював історичні колекції в музеях СРСР.

Крім наукових форумів, НТШ делегувало своїх представників на урочистість з нагоди відзначення шістдесятиліття життєвого шляху та сорокаліття наукової праці колишнього свого голови М. Грушевського, яке відбулося 3 жовтня 1926 р. Як відомо, на ювілей автора “Історії України-Руси” до Києва приїздили акад. К. Студинський і

др. Іл. Свенціцький, які в подяку за багаторічну плідну науково-організаційну працю на форумі Товариства зложили йому в дарі срібний вінець (Хроніка, 1930, с. 65–67). Прикметно, що у своєму привітальному слові К. Студинський підніс зусилля ювіляра з виведення діяльності НТШ на міжнародний рівень і підкреслив, що саме він своєю різноплановою працею впровадив галицьких українців “в сім’ю культурних європейських народів”.

На початку 1930-х рр. українські вчені у Польщі зі значним неспокоєм сприйняли тривожні звістки з Києва про руйнування створених М. Грушевським науково-дослідних інституцій та загалом масові репресії проти українських інтелектуалів. Голова НТШ Іван Раковський у виступі на Загальних Зборах Товариства в грудні 1937 р. підкреслив “особливе значіння й завдання НТШ під сучасну пору, коли Українська Академія Наук в Києві втратила всякі можливості плекати й розвивати незалежну українську науку” (Хроніка, 1939, с. 3).

Поряд із НТШ, у закордонній співпраці брали участь, щоправда у значно скромніших масштабах, співробітники ще однієї званої установи – Українського наукового інституту, що був заснований у Варшаві в 1930 р. Він також не міг похвалитися достатнім фінансуванням, але його матеріальні проблеми мали інший характер, ніж НТШ (Портнов, 2004). Йдеться про те, що УНІ був на бюджетному утриманні і постав у рамках реалізації державної політики “прометеївського” руху. Достеменно не відомо, чи бюджетне фінансування передбачало, і в яких розмірах, закордонні відрядження, але знаємо з багатьох джерел, що співробітники УНІ нерідко приймали участь у наукових конференціях за власний кошт. Зрозуміло, що це були спорадичні акції, зумовлені або винятковою вагомістю наукового форуму, або тим фактом, що захід проводився у польській столиці, тож участь не вимагала фінансових видатків (Український науковий інститут, 1935). Загалом, УНІ здійснював міжнародний інституційний обмін за посередництва державного Міжнародного бюро обміну. У цей спосіб Інститут нав’язав контакти з 35 закордонними інституціями (Potocki, 1999, с. 214).

Найчастіше УНІ на наукові форуми делегувало свого директора – знаного історика церкви та українського суспільно-політичного руху Олександра Лотоцького. З тогочасної української періодики ми знаємо про його присутність, наприклад, на наукових заходах у Чехословаччині та Греції. Також О. Лотоцький представляв свою інституцію на згаданому вище VII Міжнародному з’їзді істориків, що відбувся у Варшаві в серпні 1933 р. (Хроніка, 1932, с. 28). Значно більше гроно співробітників УНІ брало участь у II-му Міжнародному з’їзді славістів філологів, що відбувся у Польщі у вересні 1934 р. Відпоручниками Інституту на цьому форумі були, крім директора, Р. Смаль-Стоцький, Б. Лепкий і Л. Чайковська (Potocki, 1999, с. 215). В свою чергу, знаний історик літератури Р. Смаль-Стоцький представляв УНІ на міжнародних конгресах мовознавців у Женеві (1930) і Римі (1933).

Висновки. Як свідчить проаналізований матеріал, незважаючи на загалом репресивну культурну політику польських урядів, українські історики в Другій Речі Посполитій в цілому добре адаптувалися до складних політичних і фінансових обставин. Даючи належну відповідь на численні виклики суспільно-політичного та культурного плану, їм вдалося зберегти сформовані на зламі XIX–XX ст. традиції міжнародної наукової співпраці та, попри постійні фінансові проблеми, гідно презентувати українську вільну соціогуманітаристику на закордонних форумах. В інституційному плані, найбільш активно міжнародну наукову співпрацю налагоджували члени Наукового товариства імені Шевченка та Українського наукового інституту у

Варшаві. Ця культурна діяльність особливої національної вагомості набула в 1930-х роках ХХ ст., коли українська соціогуманітаристика під радянською окупацією зазнала нищівних репресій. В цілому, в тогочасних умовах бездержавного існування розгорнута українськими істориками в Другій Речі Посполитій міжнародна наукова співпраця була різновидом культурної дипломатії, реалізуючи важливе завдання утвердження політичної суб'єктності українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Зашкільняк, Л. (2014). Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: шляхи легітимації національної історії. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи / Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: Матеріали міжнародної наукової конференції (Мюнхен, Німеччина, 1–3 липня 2012 р.)*, 149–166.

Кордуба, М. (1927). Конференція істориків у Варшаві. *Україна*, 5, 196–199.

Масненко, В. (2001). *Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.)*. Київ, Черкаси.

Портнов, А. (2004). Український Науковий Інститут у Варшаві (1930–1939). *Ucrainica-Polonica*, 1, 257–263.

Портнов, А. (2009). *Наука у вигнанні. Наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1939)*. Харків.

Український Науковий Інститут. (1935). *Український Науковий Інститут за п'ять літ його існування 13.III.1930 – 13.III.1935*. Варшава. 19 с.

Хроніка. (1920). *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 63–64: Р. 1920, Вип. II–III: Звідомлене за час від 1/7 1918 до кінця 1920 р.* Львів: Накладом Товариства. З друкарні Наукового товариства імені Шевченка.

Хроніка. (1926). *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 67–68: Звідомлене за р. 1923 від I.VII. по кінець 1925.* Львів: Накладом Товариства. З друкарні Наукового товариства імені Шевченка.

Хроніка. (1930). *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові: за роки 1926–1930. Ч. 69–70: Р. 1929, Вип. I–II: Звідомлення за р. 1926 по кінець 1929.* Львів: Накладом Товариства. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1930.

Хроніка. (1932). *Хроніка. Тризуб*, 41 (349), 28.

Хроніка. (1937). *Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Ч. 73: за час від 1.I.1935 – 25.XII.1937.* Львів: Накладом Товариства.

Хроніка. (1939). *Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Ч. 74: за час від 26.XII.1937 – 31.XII.1938.* Львів – Lwów: Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові / Naukowe Towarzystwo im. Szewczenki we Lwowie.

Potocki, R. (1999). *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939)*. Lublin.

Telvak, V., & Pnytskyi, V. (2018). Mykhailo Hrushevsky and Nicolae Iorga scholars' struggle over the national history. *Codrul Cosminului*, XXIV/1, 53–64. [in English].

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261. DOI: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040.

Telvak, V., & Telvak, V. (2019). Mykhailo Hrushevsky in Czech historiography (the first third of the 20th century). *Codrul Cosminului*, XXV/2, 265–286. DOI: 10.4316/CC.2019.02.002

Telvak, V., & Telvak, V. (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423–432. DOI: 10.4467/2543702XSHS.22.013.15979

REFERENCES

Khronika. (1920). *Khronika Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka u Lvovi. Ch. 63–64: R. 1920, Vyp. II–III: Zvidomlenie za chas vid 1/7 1918 do kintsia 1920 r.* [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Ch. 63–64: R. 1920, Vip. II – III: Reported for the period from 1/7 1918 to the end of 1920]. Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. [in Ukrainian].

Khronika. (1926). *Khronika Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka u Lvovi. Ch. 67–68: Zvidomlennia za r. 1923 vid 1.VII. po konets 1925* [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Ch. 67–68: Report for 1923 from 1.VII. by the end of 1925]. Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. [in Ukrainian].

Khronika. (1930). *Khronika Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka u Lvovi: za roky 1926–1930. Ch. 69–70: R. 1929, Vyp. I–II: Zvidomlennia za r. 1926 po kinets 1929* [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv: years 1926–1930. Ch. 69–70: R. 1929, Vip. I – II: Reports from 1926 to the end of 1929]. Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. [in Ukrainian].

Khronika. (1932). *Khronika [Chronicle]. Tryzub – Trident, 41 (349), 28–29.* [in Ukrainian].

Khronika. (1937). *Khronika Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. Ch. 73: za chas vid 1.I.1935 – 25.XII.1937* [Chronicle of the Scientific Society. Shevchenko in Lviv. Part 73: for the period from 1.I.1935 – 25.XII.1937]. Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. [in Ukrainian].

Khronika. (1939). *Khronika Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. Ch. 74: za chas vid 26.XII.1937 – 31.XII.1938* [Chronicle of the Scientific Society. Shevchenko in Lviv. Part 74: for the period from December 26, 1937 – December 31, 1938]. Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. [in Ukrainian].

Korduba, M. (1927). Konferentsiia istorikov u Varshavi (Conference of historians in Warsaw). *Ukraina – Ukraine*, 5, 196–199. [in Ukrainian].

Masenko, V. (2001). *Istorychna dumka ta natsiotvorennia v Ukraini (kinets XIX – persha tretyna XX st.)* [Historical thought and national creation in Ukraine (end of XIX – first third of XX century)]. Kyiv-Cherkasy. [in Ukrainian].

Portnov, A. (2004). *Ukrainskyi Naukovyi Instytut u Varshavi (1930–1939)* [Ukrainian Scientific Institute in Warsaw (1930–1939)]. *Ucrainica-Polonica – Ucrainica-Polonica*, 1, 257–263. [in Ukrainian].

Portnov, A. (2009). *Nauka u vyhnanni. Naukova i osvniia diialnist ukrainskoi emihratsii u mizhvoienii Polshchi (1919–1939)* [Science in exile. Scientific and educational activities of Ukrainian emigration in interwar Poland (1919–1939)]. Kharkiv. [in Ukrainian].

Potocki, R. (1999). *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939)* [The idea of restitution of the Ukrainian People's Republic (1920–1939)]. Lublin. [in Polish].

Ukrainskyi Naukovyi Instytut. (1935). *Ukrainskyi Naukovyi Instytut za p'iat lit yoho isnuvannia 13.III.1930 – 13.III.1935* [Ukrainian Scientific Institute during five years of its existence 13.III.1930 – 13.III.1935]. Varshava. [in Ukrainian].

Zashkilniak, L. (2014). Ukrainiska istoriohrafia u mizhvoiennii Polshchi: shliakhy lehitymatsii natsionalnoi istorii [Ukrainian historiography in interwar Poland: the path of legitimation of national history]. *Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: Materials of international scientific conference – Ukraina na istoriohrafichnii mapi mizhvoiennoi Yevropy: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Miunkhen, Nimechchyna, 1–3 lypnia 2012 r.*, 149–166. [in Ukrainian].

Telvak, V., & Ilnytskyi, V. (2018). Mykhailo Hrushevsky and Nicolae Iorga scholars' struggle over the national history. *Codrul Cosminului*, XXIV/1, 53–64. [in English].

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261. DOI: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040. [in English].

Telvak, V., & Telvak, V. (2019). Mykhailo Hrushevsky in Czech historiography (the first third of the 20th century). *Codrul Cosminului*, XXV/2, 265–286. DOI: 10.4316/CC.2019.02.002 [in English].

Telvak, V., & Telvak, V. (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423–432. DOI: 10.4467/2543702XSHS.22.013.15979 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 8 жовтня 2022 р.
Стаття рекомендована до публікації 23.06.2023.*

УДК 39 (477.87) (437.6) (438)
DOI 10.69550/3041-1467.2.304172

Володимир НАКОНЕЧНИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, Україна, індекс 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-0386-2162

ResearcherID: 3097015/volodymyr-nakonechnyj

Volodymyr NAKONECHNYI

PhD (History), Associate Professor of the Department of International Relationships, Kyiv National University of Culture and Arts, 36 Konovaltsia Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Наконечний, В. (2023). Міжнародна проблематика на сторінках “Нашого лемка”: українсько-російське протистояння. *Axis Europae*, 2, 48–56. doi: 10.69550/3041-1467.2.304172

Bibliographic Description of the Article: Nakonechnyi, V. (2023). Mizhnarodna problematyka na storinkakh “Nashoho lemka”: ukrainsko-rosiiske protystoiannia [International problems on the pages of “Nash Lemko” (“Our Lemko”): the Ukrainian-Russian confrontation]. *Axis Europae*, 2, 48–56. doi: 10.69550/3041-1467.2.304172 [in Ukrainian].

**МІЖНАРОДНА ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ “НАШОГО ЛЕМКА”:
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ**

Анотація. Мета статті – з’ясувати особливості інтерпретації минулого й актуального стану українсько-російських взаємин авторами “Нашого лемка”. **Дослідницька методологія** спирається на звичне для праць з історії науки поєднання принципів (історизму та об’єктивності) і методів (філософських, загальнонаукових та спеціально-історичних) наукової праці. **Наукова новизна** статті полягає у спробі всебічної реконструкції проблематики українсько-російських відносин, представленої на сторінках фламана русинської періодики міжвоєнного часу часопису “Наш лемко”. **Висновки.** Підсумовуючи представлену на сторінках “Нашого лемка” реконструкцію українсько-російських взаємин, вкажемо на її концептуальну продуманість і змістову насиченість. У першому випадку редакторам йшлося про послідовне утвердження соборницького мислення в середовищі своїх читачів. Крізь цю призму Московія поставала одвічним ворогом українства, що всіма можливими заходами руйнував його єдність з метою подальшого фізичного закабалення і духовного винищення. Таку світоглядну модель публіцисти часопису ретельно узасаднювали численними прикладами з історії східноєвропейського регіону від доби середньовіччя до новітнього часу. Вони послідовно доводили читачеві цивілізаційну відмінність європейського за своїми цінностями українства від варварського світу російської

деспотії. Утверджуючи життєвий оптимізм серед нездолених негараздами русинів, автори “Нашого лемка” акцентували історичну нездоланність українців у цій нерівній жорстокій боротьбі, виходячи з етичної засади телеологічної переваги добра над злом. Насамкінець вкажемо на успішність національної політики видавців русинського часопису, адже попри потужні нівеляційні впливи і відсутність власної державності, лемки здебільшого залишилися при українському національному виборі.

Ключові слова: “Наш лемко”, українсько-російські відносини, історична публіцистика, геноцид, Друга Річ Посполита.

INTERNATIONAL PROBLEMS ON THE PAGES OF “NASH LEMKO” (“OUR LEMKO”): THE UKRAINIAN-RUSSIAN CONFRONTATION

The purpose of the article is to find out the peculiarities of the interpretation of the past and current state of Ukrainian-Russian relations by the authors of “Our Lemko”. The research methodology is based on the combination of principles (historicism and objectivity) and methods (philosophical, general scientific and special-historical) of scientific research, which are usual for works on the historical science. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively reconstruct of the problems of Ukrainian-Russian relations, presented on the pages of the flagship Ruthenian periodical of the interwar period, the magazine “Nash Lemko”. Conclusions. Summarizing the reconstruction of Ukrainian-Russian relations presented on the pages of “Nash Lemko”, we will point out its conceptual thoughtfulness and content saturation. In the first case, the editors were concerned with the consistent affirmation of Sobornist thinking among their readers. Through this prism, Moscovia became the eternal enemy of Ukrainians, which destroyed its unity by all possible means with the aim of further physical subjugation and spiritual extermination. This worldview model was carefully substantiated by the magazine’s publicists with numerous examples from the Middle Ages to modern times. They consistently proved to the reader the civilizational difference between European Ukrainians in terms of their values and the barbaric world of Russian despotism. Affirming the optimism of life among the Rusyns, who were impoverished by the troubles, the authors of “Our Lemko” emphasized the historical invincibility of Ukrainians in this unequal and cruel struggle, based on the ethical principle of the teleological superiority of good over evil. Finally, let us point out the success of the national policy of the publishers of the Ruthenian periodical, because despite the powerful leveling influences and the lack of their own statehood, the Lemkos mostly remained with the Ukrainian national choice.

Keywords: “Our Lemko”, Ukrainian-Russian relations, historical journalism, genocide, Second Polish Republic.

Постановка проблеми. Сучасна гаряча фаза російсько-української війни помітно актуалізувала багатоаспектну проблематику взаємин нашого народу з непередбачуваним східним сусідом. Прикметно, що робиться це не лише у подієвому вимірі, але й в історіографічному ключі, адже важливим визнається попередній досвід інтелектуальної рефлексії стосовно багатоголікового нерівного протистояння двох слов’янських народів. І якщо у персоналістичному аспекті цей сюжет досліджений доволі повно, то цього зовсім не можемо сказати стосовно українських періодичних видань, що завжди були важливими інституціями громадської комунікації. Ще більш занедбаною така історіографічна праця виглядає у випадку регіональних видань, які

були зосереджені на світоглядному вихованні своїх читачів, здебільшого заклопотаних проблемами щоденного виживання. Натомість, саме крізь їхню інтерпретативну оптику й формувалися уявлення про міжсусідські взаємини у широких колах української спільноти.

Віднотуючи важливість проблеми осмислення медійного виміру рефлексій стосовно українсько-російських взаємин, вкажемо на ще більшу її актуальність стосовно західноукраїнських пресодруків XIX – першої третини XX ст. Адже тогочасне перебування зазбручанських українців у складі Австро-Угорської імперії, а згодом і Другої Речі Посполитої, знімало зободенність з питання українсько-російського діалогу, властиву їх наддніпрянським побратимам, переводячи його обговорення у сферу історичної пам'яті та культурної політики. У підсумку поставали оригінальні інтерпретації міжсусідських взаємин, впливи яких у вигляді стереотипів і по сьогодні присутні в ментальності мешканців західноукраїнського регіону. Специфіку цієї рецепції ми й простежимо на прикладі часопису “Наш лемко” (1934–1939), що був одним із найбільш впливових модераторів громадського життя українських русинів Другої Речі Посполитої.

Аналіз джерел та останніх досліджень. З огляду на згадану щойно авторитетність “Нашого лемка” у середовищі русинів міжвоєнної Польщі, протягом останніх десятиліть йому було присвячено чимало різножанрових публікацій, включно з кількома об'ємними антологіями найбільш знакових текстів. Тож станом на сьогодні в цілому досліджено видавничий феномен пресодруку (Тельвак, Наконечний, 2020), вивчено особливості інтерпретації на його шпальтах зободенних для читачів питань (Тельвак, Тельвак, Наконечний, 2021), з'ясовано шляхи комунікації редакторів зі своїми передплатниками (Тельвак, Тельвак, Наконечний, 2022) тощо. Поряд із цим, сучасні дослідники порушили також проблематику інтерпретації міжнаціональних взаємин дописувачами “Нашого лемка”. Зокрема, ми з'ясували вагомий для русинів польсько-український дискурс газети (Наконечний, 2018; Nakonechnyi, 2019). Продовжуючи осмислення особливостей презентації сюжетів міжсусідського діалогу на сторінках русинського часопису, нижче звернемося до українсько-російського дискурсу його авторів.

Мета статті – з'ясувати особливості інтерпретації минулого й актуального стану українсько-російських взаємин авторами “Нашого лемка”.

Виклад основного матеріалу. Для початку окреслимо суспільно-політичний контекст, в якому було актуалізовано проблематику українсько-російських взаємин в західноукраїнській періодиці міжвоєнного часу. Йдеться про те, що чиновники Другої Речі Посполитої, невтомно працюючи над винайденням все нових методів з денационалізації найбільш численної в державі меншини, вирішили полегшити собі це завдання шляхом відірвання від українства його західного відгалуження – лемківського субетносу. Для цього польські пропагандисти пішли на спілку з москвофілами, які заходилися через фінансовані урядом видання пропагувати ідею етнічної і культурної єдності русинів і росіян, апелюючи до подібності етнонімів та віровизнавчих практик.

Лемківські лідери думок, серйозно сприйнявши небезпеку поширення у селянському середовищі облудної тези “єдності слов'ян від Карпат до Камчатки”, заходилися створювати ідейну протиотруту. Відтак на сторінках “Нашого лемка” почали друкуватися публіцистичні розвідки, метою яких було послідовне “іншування” росіян і цінностей “русского мира”, а також всебічне пояснення своєму зазвичай малоосвіченому читачеві історичної і металної єдності лемків з українством. Про серйозність цієї

праці говорить зосередженість авторів часопису на осмисленні специфіки українсько-російських взаємин в контексті далекої історичної ретроспективи, що зрештою мало підвести до потрібних висновків у непростому сьогоденні. Свідченням цього став задекларований редакторами намір: “В ряді статей представимо ролю, що її відіграла Москва в поневоленні Українського Народу, [...] бо кожному Українцеві треба знати, що уявляє собою Москва, яке її правдиве, обдерте з миролюбної маски обличчя [...]” (Як Москва поневолювала, 1936, с. 2).

Культурні та політичні відмінності між українцями і росіянами автори “Нашого лемка” відночували вже при реконструкції середньовічної та ранньомодерної історії русинів. Утверджуючи соборницьку оптику, в історичних нарисах Лемківщина була представлена органічною частиною українського цивілізаційного простору, а саме його західним бастионом. Автори часопису пояснювали, що через фатальне географічне розташування мешканці українських теренів від доісторичних часів були змушені протистояти варварським цивілізаціям Сходу, уособленням яких в добу пізнього середньовіччя і стала Московія (Як Москва поневолювала, 1936а, с. 3). Еліти останньої, усвідомлюючи геополітичну та ресурсну цінність українських земель, протягом століть захопили їх підступом і війнами, перетворивши населення на позбавлених своєї мови і культури невільників. Втім, неочікувано для своїх насильників українці виявилися надзвичайно свободолюбивими, свідченням чого було постійне тривале українсько-російське протистояння (Як Москва поневолювала, 1936b, с. 6). “Українсько-московське суперництво сягає давніх часів Української Київської Держави й тягнеться нерозривною ниткою через усі століття нашої минувшини аж до теперішньої хвилини, – йдеться на шпальтах “Нашого лемка”. – Москва записалася кривавими буквами на сторінках нашої історії. [...] Москва несла нам стало пожари й руїну, знищення й загладу, на штиках багнетів несла нам братовбивчі кличі, що обеззброювали нашого духа, щоби відтак тим дужче затиснути петлю на нашій шиї” (Як Москва поневолювала, 1936, с. 2).

Цікаво, що при змальованні причин успішної імперської політики московських правителів при упокоренні українців, дописувачі “Нашого лемка” акцентували не лише непомірну жорстокість і підступність історичного сусіда-ворога. Важливим був наголос і на провинах самих українців, які замість солідарного опору східним варварам нерідко піддавалися підкупам і зраджували свій народ, штовхаючи його в ще більшу кабалу російського свавілля (Як Москва поневолювала, 1936с, с. 3). Внаслідок цього, від Переяславської ради 1654 р. московські царі, підкуповуючи козацьких гетьманів і їхнє оточення, поступово відбирали права і вольності українцям аж до повного потрапляння у фактичне рабство після ліквідації Гетьманщини (Як Москва поневолювала, 1936d, с. 7). Відтоді царат планомірно заходився знищувати українську мову та культуру, винародовлюючи нових підданих (Як Москва поневолювала, 1936е, с. 9). Описуючи фатальність для українців російського сусідства, автори “Нашого лемка” наголошували: “Неповинною кровю українського народу сплямнені руки всіх московських царів та державних мужів” (Як Москва поневолювала, 1936, с. 2).

Наслідком змальованих вище подій стало потрапляння передзбручанського українства на багато століть в орбіту імперії Романових. Ставлення царату до уярмленого східнослов'янського народу автори “Нашого лемка” послідовно змальовували як суцільний терор і гвалт над людським сумлінням. Його метою було затерти будь-яку різницю між росіянами і українцями та викоринити з свідомості останніх бажання до самостійного політичного життя. Відтак протягом другої половини XIX ст.

антиукраїнська політика російських чиновників набула небаченого в цивілізованому світі геноцидного розмаху. Її жахливі прояви публіцисти “Нашого лемка” найчастіше демонстрували на прикладі трагічної долі найвидатнішого українського поета Тараса Шевченка, що його пам’ять неодмінно вшановувалася у березневих числах часопису. Агестуючи Кобзаря “оборонцем поневолених і покривджених”, автори русинської газети змальовували його трагічну долю як закономірну в умовах тогочасної російської внутрішньої політики, творці якої вважали українство екзистенційною загрозою для себе. Та незважаючи на всі переслідування і нещастя, саме Шевченко став співцем свободи для нашого народу, який уперше виразно вказав на потребу послідовної сепарації українців від росіян. Осмислюючи значення творчості Кобзаря для переосмислення українсько-російських взаємин, на шпальтах “Нашого лемка” вказувалося: “Застановімся тепер, чим є для нас Тарас Шевченко. Він наш батько і брат. Як добрий батько за дітьми, так він за невинним народом, обстоював усім серцем, писав і мріяв про нашу минувшину, відважно ставив царям-катам перед очі народні кривди і грімкими словами домагався для братів волі” (Тарас Григоревич Шевченко, 1934, с. 1–2).

Попри те, що зазбручанські українці у XIX ст. потрапили під владу Австро-Угорської монархії, російський царат, вважаючи себе “покровителем” всіх слов’ян, намагався поширити вплив і на галичан. Гібридно використовуючи конституційні свободи Дунайської імперії, ідеологи “русского мира” сконструювали і всіма можливими каналами громадської комунікації поширювали русофільську парадигму, метою якої було закласти в свідомість слов’ян інших країн розуміння важливості об’єднання під скіпетром Романових. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. згадане русофільство, що спочатку мало радше культурницький, а не політичний впливи, виродилося у токсичне москвофільство. Його прибічники відмовляли українцям у будь-якій самостійності, вважаючи їх відгалуженням “единой и неделимой”. Викриваючи дійсне обличчя цієї ідеології, на сторінках русинського часопису йшлося: “Ще давно перед першою світовою війною, коли наш нарід у Галичині був темний, несвідомий, щойно зачинав організувати власне національне життя, щойно пробуджувався до нового життя, штучно витворила Росія за царські рублі так званіх москвофілів [...]. В дійсності розходилося Москві про те, щоби всіх слов’ян загарбати під своє панування” (Збаламучені брати, 1934, с. 5).

Як ми згадували на початку, впливи цього москвофільства були найбільш потужними власне на теренах Східних Бескидів. Відповідаючи на такий виклик, публіцисти “Нашого лемка” на багатьох прикладах переконували своїх читачів, що аполітичне за ідейним спрямуванням русофільство західноукраїнських будителів середини XIX ст. немає нічого спільного з імперською за своїм характером риторикою модерних москвофілів. Автори русинського часопису застерігали, що останні мають за мету розірвати природній зв’язок лемків з українством та принести московському Молоху нові людські жертви. З огляду на це, редактори “Нашого лемка” закликали бути обачними з москвофільськими агітаторами та пильнувати єдність зі своїми українськими побратимами: “Всі українські села на Лемківщині за єдністю промовляють, бо тільки в єдності є ратунок перед різними хмарами, які напосідаються чорним туманом на українські стріхи в українських горах” (-вич, 1934, с. 3).

Осмилення авторами “Нашого лемка” феномену українсько-російських взаємин на початку XX ст. відбувалося при висвітленні такої дражливої теми як Талергофська трагедія. Як відомо, вона полягала у здебільшого позасудових ув’язненнях, масовому

засланні до концтаборів або й численних стратах зазбручанських українців через здебільшого хибні підозри у співпраці з російськими окупаційними військами в роки Першої світової війни. Москвофіли, які тривалий час відверто кокетували з царськими чиновниками, а відтак допомагали їм у керівництві окупованою Галичиною, наразили на звинувачення у колабораціонізмі решту українського населення краю. Власне за підшептами польських очільників Галичини зрадницька до своєї держави поведінка москвофілів і призвела до “Толгофи галицької України”. В багатьох історичних дописах було доволі аргументовано доведено, що така нерозважна політика царату й їхніх москвофільських посіпак спричинили австрійській терор проти місцевого населення східногалицьких теренів (Їздять собі, 1934, с. 2). З’ясовуючи дійсний стан справи, П. Антонишин доводив: “Збанкрутована горстка москвофільських шахраїв [...] злочинно ширить між нашим народом баламуцтво, що Талергоф завинили українці. То є крайня брехня! Тому міг би повірити лиш найтемніший чоловік, що ніколи нічого не читає. [...] Подібними брехнями хочуть наші “русскі” панки затриматися як найдовше при кориті [...]. Не давайтеся туманити різним дурисвітам, бо ми один українській нарід” (Антонишин, 1934, с. 5).

Зрештою, проблематика українсько-російських взаємин аналізувалася публіцистами “Нашого лемка” і при змалюванні особливостей радянської національної політики. Так, чималого розголосу в Галичині отримала переселенська агітаційна акція комуністичного уряду, що за прикладом своїх царських попередників поширював серед лемків міф про їхню єдність із росіянами та на цій підставі запрошував переїздити до “радянського раю”. Вказуючи на облудність більшовицької еміграційної риторики, автори “Нашого лемка” застерігали свого читача від марновірності: “Масова еміграція лемків до большевицької Росії дуже пошкодила би нашій Лемківщині. Виїхали би з нашої землі переважно найрухливіші, найвідважніші та здібні й розумні хлопці та дівчата. Населення Лемківщини дуже прорідилося би, а тим часом ми дуже ослабилися б” (Ой, не буде так добре, 1934, с. 3). Викриваючи дійсну антиукраїнську політику зверхників червоної імперії, на сторінках часопису чимало друкувалося вражаючих своєю жорстокістю свідчень тих нечисленних свідків, яким поталанило прорватися крізь “залізну” завісу.

Потужним мотивом для авторів “Нашого лемка” звернутися до українсько-російських взаємин у міжвоєнний час стали трагічні реалії радянської окупації наддніпрянських теренів в першій половині 1930-х рр. Йдеться про розгорнутий проти українського селянства сталінським режимом небачений за жорстокістю у новітній європейській історії терор голодом. Дописувачі “Нашого лемка” доволі інтенсивно висвітлювали цю всеукраїнську трагедію, друкуючи інформаційні матеріали, вражаючі оповідання очевидців та шокуючі фотодокази злочину проти людяності (Ю. Т., 1938, с. 4). Публіцисти русинського часопису слушно вказували, що влаштований комуністичними бандитами Голодомор був органічною частиною і черговим проявом багатовікового антиукраїнського геноциду їхніх попередників.

Висновки. Підсумовуючи представлену на сторінках “Нашого лемка” реконструкцію українсько-російських взаємин, вкажемо на її концептуальну продуманість і змістову насиченість. У першому випадку редакторам йшлося про послідовне утвердження соборницького мислення в середовищі своїх читачів. Крізь цю призму Московія поставала одвічним ворогом українства, що всіма можливими заходами руйнував його єдність з метою подальшого фізичного закабалення і духовного винищення. Таку світоглядну модель публіцисти часопису ретельно узаasadнювали

численними прикладами з історії східноєвропейського регіону від доби середньовіччя до новітнього часу. Вони послідовно доводили читачеві цивілізаційну відмінність європейського за своїми цінностями українства від варварського світу російської деспотії. Утверджуючи життєвий оптимізм серед знедолених негараздами русинів, автори “Нашого лемка” акцентували історичну нездоланність українців у цій нерівній жорстокій боротьбі, виходячи з етичної засади телеологічної переваги добра над злом. Насамкінець вкажемо на успішність національної політики видавців русинського часопису, адже попри потужні нівеляційні впливи і відсутність власної державності, лемки здебільшого залишилися при українському національному виборі.

Перспективним продовженням теми нашого дослідження вважаємо необхідність цілісного опрацювання національної політики редакторів часопису “Наш лемко”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Антонишин, П. (1934). Гляньмо правді в очі. Як дійшло до Талергофу. *Наш лемко*, 9, 5.

-вич. (1934). “Ми не хочемо букварів”. *Наш лемко*, 20, 3.

Збаламучені брати. (1934). Збаламучені брати, що попали в московське багно, подають українцям руку. *Наш лемко*, 9, 5.

Їздять собі. (1934). Їздять собі на талергофським конику. *Наш лемко*, 20, 2.

Наконечний, В. М. (2018). Українсько-польські взаємини 1930-х років у дзеркалі “Нашого Лемка”. *Східноєвропейський історичний вісник. Спец. вип.* 3, 278-284.

Ой, не буде так добре. (1934). Ой, не буде так добре, Ваню Гуняка! *Наш лемко*, 17, 3.

Тарас Григоревич Шевченко. (1934). Тарас Григоревич Шевченко. В 120-ту річницю уродин. *Наш лемко*, 5, 1–2.

Тельвак, В. В., Тельвак, В. П., Наконечний, В. М. (2021). “Геть отрую з наших хат!”: протиалкогольний дискурс газети “Наш лемко”. *Русин*, 66, 34–47.

Тельвак, В. В., Тельвак, В. П., Наконечний, В. М. (2022). “Чиїх батьків ми діти?”: історична політика “Нашого лемка”. *Русин*, 68, 154–167.

Тельвак, В., Наконечний, В. (2020). Становище русинської меншини в Другій Речі Посполитій за матеріалами газети “Наш лемко”. *Русин*, 61, 166–182.

Ю. Т. (1938). Новітнє кріпацтво. *Наш лемко*, 7, 4.

Як Москва поневолювала. (1936). Як Москва поневолювала Український Нарід. *Наш лемко*, 5, 2.

Як Москва поневолювала. (1936a). Як Москва поневолювала Український Нарід. *Наш лемко*, 7, 3.

Як Москва поневолювала. (1936b). Як Москва поневолювала Український Нарід. *Наш лемко*, 8, 6.

Як Москва поневолювала. (1936c). Як Москва поневолювала Український Нарід. *Наш лемко*, 10, 3.

Як Москва поневолювала. (1936d). Як Москва поневолювала Український Нарід. *Наш лемко*, 14, 7.

Як Москва поневолювала. (1936e). Як Москва поневолювала Український Нарід. *Наш лемко*, 21, 9.

Nakonechnyi, V. (2019). Yuliiian Tarnovych as a researcher of Polish-Ukrainian relationships. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 213–228.

REFERENCES

- Antonyshyn, P.** (1934). Hlianmo pravdi v ochi. Yak diishlo do Talierhofu [Let's face the truth. How it came to Thalerhof]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 9, 5. [in Ukrainian].
- vych. [Tarnovych, Yu.]**. (1934). “My ne khochemo bukvariv” [“We don't want primers”]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 20, 3. [in Ukrainian].
- Oi, ne bude tak dobre.** (1934). Oi, ne bude tak dobre, Vaniu Huniaka! [Oh, it won't be so good, Vanya Hunyak!]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 17, 3. [in Ukrainian].
- Taras Hryhorevych Shevchenko.** (1934). Taras Hryhorevych Shevchenko. V 120-tu richnytsiu urodyn [Taras Hryhorevych Shevchenko. On the 120th anniversary of the birth]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 5, 1–2. [in Ukrainian].
- Yak Moskva ponevoliuvala.** (1936). Yak Moskva ponevoliuvala Ukrainyskyi Narid [How Moscow enslaved the Ukrainian Nation]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 5, 2. [in Ukrainian].
- Yak Moskva ponevoliuvala.** (1936a). Yak Moskva ponevoliuvala Ukrainyskyi Narid [How Moscow enslaved the Ukrainian Nation]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 7, 3. [in Ukrainian].
- Yak Moskva ponevoliuvala.** (1936b). Yak Moskva ponevoliuvala Ukrainyskyi Narid [How Moscow enslaved the Ukrainian Nation]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 8, 6. [in Ukrainian].
- Yak Moskva ponevoliuvala.** (1936c). Yak Moskva ponevoliuvala Ukrainyskyi Narid [How Moscow enslaved the Ukrainian Nation]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 10, 3. [in Ukrainian].
- Yak Moskva ponevoliuvala.** (1936d). Yak Moskva ponevoliuvala Ukrainyskyi Narid [How Moscow enslaved the Ukrainian Nation]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 14, 7. [in Ukrainian].
- Yak Moskva ponevoliuvala.** (1936e). Yak Moskva ponevoliuvala Ukrainyskyi Narid [How Moscow enslaved the Ukrainian Nation]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 21, 9. [in Ukrainian].
- Yizdiat sobi.** (1934). Yizdiat sobi na talerhofskim konyku [They ride the Thalerhof horse]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 20, 2. [in Ukrainian].
- Zbalamucheni braty.** (1934). Zbalamucheni braty, shcho popaly v moskovske bahno, podaiut ukraintsiam ruku [Confused brothers who have fallen into the Moscow mire lend a hand to the Ukrainians]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 9, 5. [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, V.** (2018). Ukrainsko-polski vzaiemny 1930-kh rokiv u dzerkali “Nashoho Lemka” [Ukrainian-polish relations in 1930s in the mirror of “Nash Lemko”]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 3, 278–284. [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, V.** (2019). Yuliiian Tarnovych as a researcher of Polish-Ukrainian relationships. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series*, 1/43, 213–228. [in Ukrainian].
- Telvak, V. V., & Nakonechnyi, V. M.** (2020). Stanovyshche rusynskoi menshyny v Druhii Rechi Pospolytii za materialamy hazety “Nash Lemko” [The Rusin minority in the Second Polish Republic according to Nash Lemko newspaper]. *Rusyn – Rusyn*, 61, 166–182. [in Ukrainian].
- Telvak, V. V., & Nakonechnyi, V. M.** (2021). “Het otruiu z nashykh khat!”: protyalkoholnyi dyskurs hazety “Nash lemko” [“Get rid of poison in our houses!”: anti-alcohol

discourse of the newspaper “Nash Lemko”. *Rusyn – Rusyn*, 66, 34–47. [in Ukrainian].

Telvak, V. V., Telvak, V. P., & Nakonechnyi, V. M. (2022). “Chyikh batkiv my dity?": istorychna polityka “Nashoho lemka” [“Whose parents are we children?": the historical policy of “Our Lemka”]. *Rusyn – Rusyn*, 68, 154–167. [in Ukrainian].

Yu. T. (1938). Novitnie kripatstvo [Modern serfdom]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 7, 4. [in Ukrainian].

УДК 792(438=161.2)“1941/1944”
DOI 10.69550/3041-1467.2.304159

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної та кадрової роботи Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-4969-052X
ResearcherID: H-4431-2017
Scopus ID: 57203399830

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: 0000-0001-7068-3124
ResearcherID: F-3855-2018
Scopus ID: 57212151942

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Full Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32 Heroyiv Maidana Street, Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Галів, М. (2023). Український театр у Перемишлі (1941–1944): структура і діяльність. *Axis Europae*, 2, 57–67. doi: 10.69550/3041-1467.2.304159

Bibliographic Description of the Article: Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2023). Ukrainyskyi teatr u Peremysly (1941–1944): struktura i diialnist [Ukrainian Theater in Peremysly (1941–1944): structure and activities]. *Axis Europae*, 2, 57–67. doi: 10.69550/3041-1467.2.304159 [in Ukrainian].

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР У ПЕРЕМИШЛІ (1941–1944): СТРУКТУРА І ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясувати організаційні, адміністративні та творчо-мистецькі виміри діяльності Українського театру в Перемишлі у роки німецької окупації міста. **Методологія дослідження** опирається на принципи історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого нарративного конструктивізму, а також на використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії українського театрального мистецтва на основі невідомих раніше архівних документів з'ясовано виникнення, організаційну розбудову, репертуар, управлінський та акторський склад, мистецьку діяльність Українського театру в Перемишлі у роки гітлерівської окупації. **Висновки.** Історична тенеза Українського театру в Перемишлі пов'язана з діяльністю українського “Драматичного товариства ім. Лесі Українки” (1925–1939) та радянського Державного обласного драматичного театру (1940–1941). Історію Українського театру в Перемишлі можна поділити на три етапи: 1) етап становлення театру у формі Драматичного гуртка і Драматичної секції УДК (1942 – перша половина 1943 р.), 2) етап реорганізації театру на професійну установу (серпень – жовтень 1943 р.), 3) етап активної мистецької діяльності театру на професійних засадах (листопад 1943 – липень 1944 рр.). Мистецький доробок Українського театру позначився кількома десятками прем'єр і майже сотнею вистав у Перемишлі та сусідні містах і селах. Його творчість характеризувалася виразно українськими мотивами, постановками класичних українських і зарубіжних драматичних творів.

Ключові слова: театр, Перемишль, нацистська окупація, театральне мистецтво.

UKRAINIAN THEATER IN PEREMYSHLY (1941–1944): STRUCTURE AND ACTIVITIES

Abstract. *The aim of the research* is to discover the organizational-administrative and creative-artistic aspects of the activity of the Ukrainian Theatre in Peremyshl in the years of the Hitlerite's occupation of the town. **The research methodology** is based on the principles of historicism, system-formation, scientific character, verification, the author's objectivity, moderated narrative constructivism, and the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and specially-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, etc.) methods. **The scientific novelty** of the article consists in the argumentation of the fact, that, for the first time, in the historiography of the Ukrainian theatrical art on the basis of the previously unknown archival documents, the genesis, organizational development, repertoire, administration, and actors' staff of the Ukrainian Theatre in Peremyshl in the years of its occupation by the Hitlerites are clarified. **Conclusions.** Summing up, the fact that the historical genesis of the Ukrainian Theatre in Peremyshl was connected with the activity of “Lesia Ukrainka theatrical society” (1925–1939) and the Soviet State regional drama theatre (1940–1941). The history of the Ukrainian Theatre in Peremyshl can be divided into three stages: 1) the stage of the formation of the theatre in a form of the Theatrical circle and Drama section of UAC (1942 – first half of 1943), 2) the stage of the theatre's reorganization into a professional establishment (August-October,

1943), 3) *the stage of the theatre's vigorous activity on professional bases (November of 1943 – July of 1944). The Ukrainian Theatre's artistic experience was manifested by several dozens of first-night performances and almost one hundred of other productions in Peremyshl and the neighboring villages and towns.*

Key words: *the theatre, Peremyshl, the Nazi occupation, theatrical art.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розгортання наукових досліджень у річці історії українського театру актуалізується вивчення діяльності осередків сценічного мистецтва у невеликих локальних середовищах. Дослідження історії “малих театрів” є необхідною умовою та складовою частиною більш масштабного вивчення історії театрального життя краю, регіону, країни. Такі напрацювання на історико-краєзнавчому, мікроісторичному рівні дають змогу з'ясувати деталі історичного процесу, більш прискіпливо й акумульовано розглянути трансформаційні процеси в мистецькому житті. Вони надають у розпорядження дослідників чималу гаму цікавих прикладів, фактів, використання яких збагатить будь-яку макроісторичну синтезу. Саме цим пояснюється й наша увага до маленького Українського театру, який активно працював у роки нацистської окупації в давньому місті Перемишль, яке відіграло значну роль в культурному житті українських земель ХІХ – першої половини ХХ ст.

Огляд історіографії. Тривалий час питання театрального життя на окупованій території залишалися поза належною увагою дослідників. Вивчення діяльності театрів в окремих окупованих містах продемонстровано, наприклад, статтями Л. Ванюги (Ванюга, 2012) та О. Демідко (Демідко, 2018). Розвиток театрального життя Перемишля у роки нацистської окупації фрагментарно висвітлено у дослідженнях В. Гайдабури (Гайдабура, 2004; Демідко, 2018), С. Заброварного (Заброварний), О. Попович (Попович, 2003). Певну увагу до історії Українського театру проявили його колишні працівники (М. Прасіцький (Прасіцький, 1961), О. Урбанський (Урбанський, 1975) та шанувальники (М. Пилип-Андрушків (Пилип-Андрушків, 1996). Однак їхні праці побудовані здебільшого на спогадах, хоча й містять використання певного джерельного матеріалу. Окремі аспекти налагодження освітнього та культурного життя розкривали на західних землях України вивчали Олексій Гончаренко та Олександр Потильчак (Honcharenko, & Potyl'chak, 2021; Hulay, & Maksymets, 2021; Ilnytskyi, & Haliv, 2019). Теоретико-методологічне значення мають праці Миколи Галіва та Василя Ільницького (Haliv, & Ilnytskyi, 2021; Ilnytskyi, & Haliv, 2022; Haliv, & Ilnytskyi, 2023). Неабияке значення для розкриття зазначеної теми має віднайдений нами в Центральному державному архіві громадських об'єднань України документ невідомого автора “Історія Перемишльського театру” (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7–8).

Мета дослідження – з'ясувати організаційні, адміністративні та творчो-мистецькі виміри діяльності Українського театру в Перемишлі у роки німецької окупації міста.

Методологія дослідження спирається на принципи історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого наративного конструктивізму, а також на використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів.

Виклад основного матеріалу. У роки Другої світової війни суспільне життя міста Перемишль, яке розкинулося на двох берегах р. Сян, позначилося панування

двох тоталітарних режимів: радянського і німецько-нацистського. 28 вересня 1939 р. правобережну (східну) частину міста зайняли частини Червоної армії. Натомість лівобережна (західна) частина Перемишля опинилася під німецькою окупацією, що було закріплено радянсько-німецьким договором про дружбу і кордони 29 вересня 1939 р. Незабаром місто стало центром Перемишльського району у складі Дрогобицької області УРСР. У ході радянізації суспільного життя на приєднаних до Радянської Союзу західноукраїнських землях новою владою приділялася увага, зокрема, організації театрів. Згідно з постановою Ради народних комісарів УРСР від 19 грудня 1939 р. у Дрогобицькій області утворювався Державний обласний український драматичний театр (Дрогобич) (Культурне життя в Україні (1995, с. 70). Згодом постали театри в Бориславі та Стрию (Антополь, & Хільченко, 1940; Кулик, 1939), а також Перемишлі. До слова, дослідниця з Перемишля О. Попович пов'язує Бориславський державний обласний український драматичний театр саме з Перемишлем. Більше того, вона вважає цей театр “єдиним прикладом української професійної драматичної діяльності в історії міста” (Попович, 2003, с. 8).

Як повідомляє дослідник С. Заброварний, разом з працівниками освіти й культури, до Перемишля прибули професійні актори з театрів Житомира, Харкова й Чернігова. З них створено Державний драматичний театр, який вже в листопаді 1940 р. розпочав свою діяльність прем'єрою “Сорочинський ярмарок”. Вистави відбувалися в театральній залі у сценічному залі Перемишльського Замку. Колектив театру нараховував 40 осіб, а його керівником і режисером був Іван Мойсевич Ненюк. Зі старшого покоління акторів виступали: Ф. Б. Денисенко, К. М. Істомін, В. С. Чорний, К. Л. Безручко; з молодшого: Г. А. Заславець, О. А. Шибко, К. Л. Марінчак, М. М. Піскун та ін. Наступними виставами були “Сватання на Гончарівці” та “Розлом” Б. Лаврінюва (Заброварний, 2019). Зауважимо, що під час виборів до місцевих рад у грудні 1940 р. актриса цього театру Ольга Шибко кандидувала в депутати Перемишльської міської ради (Брусилівський, 1940).

Після початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. Перемишль був зайнятий німецькими військами. Окупаційна влада приєднала Перемишльський район до Краківського дистрикту Генеральної Губернії, відрізавши місто від Галицького дистрикту з центром у Львові (Культурне життя в Україні, 1995, с. 80). Як відомо, різноманітні українські громадські організації, зокрема і культурні установи, діяли під опікою Українського центрального комітету (УЦК) на чолі з В. Кубійовичем. Його організаційними осередками в повітах були Українські допомогіві комітети (УДК), котрі мали свої делегатури (представництва) в певних містах. До середини 1941 р. УДК існував в Ярославі, а в лівобережному Перемишлі була лише делегатура, яку очолював о. Юліан Татомир. Проте в листопаді 1941 р. створено УДК в Перемишлі. Головою перемиського УДК, який містився в “Народному домі”, затверджено Євгена Зиблікевича (Заброварний, 2019).

Саме під егідою Перемишльського УДК сформувався аматорський драматичний гурток (Центральний державний архів громадських об'єднань України (м. Київ). Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7). Один з його активних діячів М. Прасіцький уже після Другої світової війни, зазначав, що гурток (згодом Український театр) сформувався на основі “Драматичного товариства ім. Лесі Українки”, яке діяло в Перемишлі у 1925–1939 рр. (Прасіцький, 1961, с. 337). Звісно, для такого твердження у нього були підстави, адже відроджували українське театральне життя в Перемишлі в умовах

німецької окупації саме колишні активні учасники “Драматичного товариства ім. Лесі Українки”: Ю. Костюк, Я. Андрухович, О. Чубинський, М. Прасіцький та ін.

Проте не можна відкидати внесок у формування Українського театру й працівників радянського Перемишльського державного театру (1940–1941 рр.). Весною 1942 р. після відкриття кордону між Галицьким і Краківським дистриктами до Драматичного гуртка при УДК в Перемишлі прилучилися шість професійних акторів саме колишнього радянського державного театру (Урбанський, 1975, с. 7). Зі спогадів М. Пилип-Андрушків дізнаємося імена кількох з них: Людмила Остроумова, Анна Кальницька, Григорій Заславець, Тетяна Болкун (Пилип-Андрушків, 1996, с. 308).

Головою Драматичного гуртка став Юліан Костюк. Матеріальне становище гуртка було нужденним, оскільки майно колишнього радянського театру пограбували на початковому етапі німецько-радянської війни. Тож він не мав жодних костюмів і декорацій (Центральний державний архів громадських об’єднань України (м. Київ). Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7). Однак після приїзду згаданих шести акторів гурток запрацював. Це визнає і М. Прасіцький, називаючи їх “професіоналістами з більшовицького театру” (Прасіцький, 1961, с. 338). Першою виставою, яку він представив місцевим глядачам 7 березня 1942 р., була п’єса “Пошились у дурні”. Професійний склад акторів підготував виставив “Чар однострою” та “Живі покійники” і з ними об’їхав ряд сіл і містечок Перемишльської округи. Режисирами були актори Ю. Костюк, Г. Заславець, М. Прасіцький. У липні цього ж року, гурток було реорганізовано в Драматичну секцією УДК в Перемишлі. Керівництво нею обійняв Олександр Смішкевич, який створив з аматорів оркестр та диригував ним. На жаль, секцією, крім О. Смішкевича, ніхто не опікувався, – вона навіть не мала сталої домівки, де могла б репетирувати (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7).

Наприкінці жовтня 1942 р. О. Смішкевич зі службових причин мусив покинути Перемишль і оркестр очолив О. Чубинський, а керівником Драматичної секції тимчасово став Мирослав Турко. У грудні 1942 р. УДК передав керівництво секцією О. Чубинському, його заступником став М. Прасіцький. Саме у той час до Перемишля прибув знаний майстер театрального мистецтва Ярослав Андрухович. Він приєднався до секції, як мистецький керівник і адміністратор. На той час матеріальне становище Драматичної секції залишалося складним. Професійні актори та оркестранти два місяці не отримували платні. Накопичилися борги за освітлення, оренду залу тощо. Нове керівництво змогло владнати ці проблеми. У січня 1943 р. працівники вперше вчасно отримали платню. Незабаром було реорганізовано оркестр, оплачено давні боргові зобов’язання. По-суті, секція стала на шлях формування професійного театру (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7).

У Львові 2–3 березня 1943 р. відбувся з’їзд представників професійних українських театрів, організований за участі УЦК. У ньому взяли участь і керівники Драматичної секції УДК з Перемишля. На з’їзді було ухвалено рішення надати нашому перемишльській секції одноразову допомогу у розмірі 15 000 зл. та призначити постійну допомогу 5 000 зл. щомісяця. Одразу після з’їзду у Львові драматичну секцію УДК в Перемишлі було реорганізовано в “Український Театр”. Наступного місяця від УДК для театру було надано 20 000 зл., з яких 5 000 зл. використано на оплату праці, а за решту закуплено костюми, музичні інструменти та матеріали для декорацій. Тоді ж (квітень 1943 р.) Союз громад Перемишльської округи признав театрові одноразову допомогу у розмірі 10 000 зл., які, щоправда, надійшли у жовтні цього року (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7–7зв).

Згідно з розпорядженням УЦК, у липні 1943 р. утворилася Комісарська Управа театру у складі О. Чубинського та Я. Андруховича. Вона діяла до 15 серпня 1943 р., коли Управу очолив Омелян Урбанський, як директор театру. Результати мистецької діяльності Українського театру у формі драматичного гуртка та секція при УДК (від березня 1942 р. до серпня 1943 р.) представлено у таблиці 1.

Таблиця 1. Мистецька діяльність Українського театру в Перемишлі (березень 1942 – серпень 1943 рр.)

№ п/п	Назва п'єси	Режисер	Вистави в Перемишлі	Вистави на виїзді
1	“Пошились у дурні”	Ю. Костюк	3 рази	–
2	“Чар однострою”	Г. Заславець	1	1
3	“Живі покійники”	Г. Заславець	2	–
4	“Одруження”	Ю. Костюк	1	–
5	“Безталанна”	В. Цимбал	3	–
6	“Мати Наймичка”	Г. Заславець	4	4
7	“Сватання на Гончарівці”	Г. Заславець	2	1
8	“Еспанська Муха”	М. Прасіцький	3	3
9	“Ніч під Івана Купала”	Г. Заславець	2	–
10	“Його велике кохання”	Г. Заславець	2	3
11	“Чорноморці”	В. Цимбал	2	–
12	“Скампольо”	Я. Андрухович	3	–
13	“Миколай для старих”	Я. Андрухович	1	–
14	“Ой, не ходи, Грицю”	Г. Заславець	3	1
15	Вечір одноактових постановок	Я. Андрухович, М. Прасіцький	2	–
16	“Тарас Бульба”	Я. Андрухович	5	–
17	“Шельменко Чура”	Г. Заславець	3	2
18	“Привіт весні”	Я. Андрухович	3	2
19	Концерт оркестру	О. Чубинський	2	–
20	“І у нас весело”	Я. Андрухович	2	–
21	“Наталка Полтавка”	І. Бондаренко	2	2
22	Пестрий вечір. ч. 1	Я. Андрухович	1	–
23	Пестрий вечір. ч. 2	Е. Андрухович	1	–
Разом – 23 прем'єри, 73 вистави, 1 інсценізація, з них у Перемишлі – 54, на виїзді – 19				

Джерело: Центральний державний архів громадських об'єднань України (м. Київ). Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7зв.

Як бачимо, режисували в той час Я. Андрухович, Е. Андрухович, В. Цимбал, І. Бондаренко. Усі 73 вистави театру оглянуло 20 245 глядачів. Прибуток від вистав становив 107 930,50 зл. Театр гастролював у містах Ярослав, Доброміль, Хирів, Нижанковичі, селах Дубецько, Медика, Коровичі, Оріховець, Пікулич, Гнатковичі, Бушковичі і Болестрашич (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7зв).

У новому сезоні (1943/1944 рр.) театр очолив О. Урбанський, який відстоював потребу перетворення театру на винятково професійну організацію, а тому звільнив акторів-аматорів. Через це театр два місяці не був у змозі дати виставу в місті. Декілька професійних акторів театру організували маленькі гастролі селами Перемишльського округу, під час яких демонстрували дві вистави: “Наймичка” і “Шельменко Чура” (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7зв).

Такий стан театру викликав занепокоєння в УЦК. 27 жовтня 1943 р. підвідділ для справ мистецтв відділу культурної праці УЦК скасував одноосібне керівництво Українським театром у Перемишлі і створив Колегіальну Управу: голова – О. Чубинський, керівник мистецьких справ – Я. Андрухович, керівник адміністративних справ – О. Урбанський. Для підкріплення акторських сил театру підвідділ у справах мистецтв УЦК надіслав до Перемишля 32 особи зі східних областей України на чолі з мистецьким керівником М. Міхновським. Нова Управа енергійно взялася до відкриття сезону і 7 листопада 1943 р. розпочала його концертом оркестру на чолі з О. Чубинським і хору під керівництвом О. Рижкова. Незабаром було поставлено комедію Гольдани “Мірандоліна” у постановці В. Цимбала (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 7зв–8).

Проте, вже наприкінці листопада 1943 р. прибули зі східних областей актори за наказом німецької влади змушені були покинути театр. Діяльність знову припинилася. Відтак Управа театру знову вдалася до залучення акторів-аматорів, що дало певні результати. У грудні 1943 р. театр провів “Вечір св. Миколая для дітей” у постановці Е. Андрухович, а в січні 1944 р. – “Казку старого млина” і три ревії: “Всі до театру”, “Сміх для всіх” та “Самі не знаєте, що маєте” (всі у постановці Я. Андруховича). Опісля поставлено п’єсу “Дай серцю волю” (режисер В. Цимбал) (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 8).

На початку лютого 1944 р. до Перемишля прибув режисер П. Борисовський, а в середині цього ж місяця приїхав знаний режисер і актор, колишній директор театру “Просвіта” Микола Орел. Вже наприкінці лютого театр продемонстрував п’єсу “Наймичка”, а 11 березня 1944 р. з нагоди роковин Тараса Шевченка – п’єсу “Назар Стодоля” (обидві у постановці П. Борисовського). На ювілейну виставу з нагоди 80-річчя українського театрального життя в Галичині Перемишльський театр приготував комедію І. Тобілевича “Чумаки” у постановці М. Орла. Загалом у першій половині сезону 1943/1944 рр. Український театр в Перемишлі поставив 10 прем’єр – 42 вистави, які відвідали 14 499 глядачів. Прибуток з вистав за цей час становив – 122 059 зл. (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 8).

Загалом, станом на лютий – березень 1944 р. Український театр в Перемишлі складався з 45 осіб. Колегіальну Управу складали Олександр Чубинський, Ярослав Андрухович, Омелян Урбанський, посаду мистецького керівника займав Микола Орел, режисера – Петро Борисовський. Акторська трупа включала 17 осіб: Володимир Цимбал, Алла Давиденко, Анна Кальницька, Ванда Королевич, Лев Марко, Марія Марко, Людмила Остроумова, Емма Сагуліна, Сергій Стельмашук, Мирослав Турко, Юлія Урбанська, Роман Зелез, Мирослав Павлик, І. Федчишин, Федчишин (ім’я невідоме), С. Піхур, Богдан Кох. Хор складався з семи осіб: Зинаїда Борисовська, Антоніна Дзелянська, Н. Паламарчук, Антоніна Задсянна, Василь Яворський, Іван Воловчак, Раїса Кравцова. До оркестру належали також сім музикантів: Володимира Божейко, Іван Габа, Бронислав Сколярчик, Володимир Станько, Олександр Сницькевич, Кашинець і Костишко (імена останніх двох осіб з’ясувати не вдалося). Крім того, в театрі працювали артистичний маляр Павло Коваль, та низка технічних працівників (робітники сцени, гардеробниця, столяр тощо) (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 5).

Характеризуючи фінансові доходи театру з його мистецької діяльності, відзначимо, що найбільші прибутки театр отримав за свої вистави у квітні, липні і листопаді 1943 р. (відповідно 2176, 3618, 3469 зл.), а також у січні і лютому 1944 р. (відповідно 5152 і 3103 зл.). Зазвичай доходи від вистави становили від 120 до 500 зл. Для прикладу, вистава “Привіт весні” 30 травня 1943 р. принесла театрові 500 зл.,

“Мірандоліна” 13 і 14 листопад 1943 р. – по 450 зл, так само і ревія “Сміх для всіх” 20 лютого 1944 р. – 450 зл. Усі ці вистави демонструвалися в Перемишлі. Під час гастролей прибутки були нижчими. Так, вистава “Шельменко Чура” 23 жовтня 1943 р. дала до каси театру всього 135 зл. (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 3зв–4).

У лютому 1944 р., як свідчать архівні документи, Український театр в Перемишлі отримав субвенцію (припускаємо, від УЦК) у розмірі 15 000 зл. Загалом, порівняно з січнем, у лютому 1944 р. матеріально-фінансове забезпечення театру зросло з 43 776 до 91 762. Таке піднесення пояснюється не лише прибутками з вистав (тим більше, що у лютому прибутки з них були менші), але й згаданою вище субсидією та знаттям з банківського рахунку понад 22 000 зл. Це дало змогу збільшити платню працівникам театру з 7311 до 13 975 зл., а премії з 7055 до 16 026 зл. Деякі кошти були витрачені на закупівлю інвентаря, загальна вартість якого в театрі зросла з 12 803 до 15 443 зл. Звісно, зросли й сплачені театром податки: з 2799 до 5870 зл. (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 6).

На жаль, через брак історичних джерел не знаємо подальшої долі Українського театру в Перемишлі. Ще 10 березня 1944 р. директор Українського театру в Перемишлі О. Урбанський надіслав до відділу культурної праці (підвідділ у справах мистецтв) УЦК, який знаходився у Львові, прохання преміювати музичного керівника театру О. Чубинського, члена Управи Я. Андруховича (як актора), мистецького керівника Миколу Орла, артистичного маляра Павла Ковалю, актора Володимира Цимбала (ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 13). Однак, не відомо, чи це прохання було задоволене. До Перемишля поступово наближався Східний фронт, тож весною-літом 1944 р. почалася евакуація органів влади, господарських організацій, громадських товариств, культурних установ. Як згадував М. Прасіцький, 24 липня 1944 р. “чимала частина українських діячів, силою загрозливих більшовизмом обставин, змушена була покинути рідні землі, а в тому й більшість ансамблю українського театру” (Прасіцький, 1961, с. 338). 27 липня 1944 р. радянська армія знову зайняла місто (Шах, 1977, с. 87). Війна поставила крапку в діяльності Українського театру в Перемишлі, окремі працівники якого ще деякий час працювали в професійному театрі, що діяв у “Народному домі” до травня 1945 р. на засадах кооперативу. Його директорами були Сергій Стельмашук, Микола Орел, адміністратором Іван Баран, балетмейстером Богдан Кох, керівником хору В. Романик (Пилип-Андрушків, 1996, с. 307). У 1945–1946 рр. майже все українське населення Перемишля було вивезено до УРСР, серед них і останні працівники колишнього Українського театру.

Висновки. Отже, історична генеза Українського театру в Перемишлі, який діяв в роки нацистської окупації, пов’язана з діяльністю українського “Драматичного товариства ім. Лесі Українки” (1925–1939) та радянського Державного обласного українського драматичного театру (1940–1941). Історію Українського театру в Перемишлі (1942–1944 рр.) можна поділити на три етапи: 1) етап становлення театру у формі Драматичного гуртка і Драматичної секції УДК (1942 – перша половина 1943 р.), 2) етап реорганізації театру на професійну установу (серпень–жовтень 1943 р.), 3) етап активної мистецької діяльності театру на професійних засадах (листопад 1943 – липень 1944 рр.). Мистецький доробок Українського театру позначився кількома десятками прем’єр і понад сотнею вистав у Перемишлі та сусідніх містах і селах. Його творчість характеризувалася виразно українськими мотивами, постановками класичних українських і зарубіжних драматичних творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Антополь, Г., Хільченко, А. (1940). Молодь обласного театру. *Більшовицька правда*, 260 (6 листопада), 2.

Брусилівський, І. (1940). Актриса Ольга Шибко (кандидат в депутати Перемишльської міської ради). *Більшовицька правда*, 286 (10 грудня), 2.

Ванюга, Л. С. (2012). Діяльність Українського драматичного театру ім. Івана Франка в Тернополі: період німецької окупації. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: науковий журнал*, 4, 121–126.

Гайдабура, В. М. (2004). *Театр між Гітлером і Сталіним: Україна. 1941–1944. Доли митців*. Київ: Факт.

Гайдабура, В. М. (1998). *Театр, захований в архівах. Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941–1944)*. Київ: Мистецтво.

Демідко, О. (2018). Театральна культура Маріуполя у період німецької окупації (1941–1943). *Східноєвропейський історичний вісник*, 6, 156–162.

Заброварний, С. (2019). “Народний дім” у Перемишлі. URL: https://www.pslava.info/PeremyshlM_UkrajinskyjNarodnyjDim_NarodnyjDimUPeremyshli,330723.html

Кулик, А. (1939). У звільненому Стрию. *Більшовицька правда*, 42 (26 грудня), 2.

Культурне життя в Україні (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. Т. 1 (1939–1953)* / Ред. Ю. Сливка. Київ: Наукова думка.

Паньківський, К. (1965). *Роки німецької окупації*. Нью-Йорк – Торонто: Життя і мислі.

Пилип-Андрушків, М. (1996). Український театр у Перемишлі 1941–1944 рр. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків* / Під ред. С. Заброварного. Перемишль – Львів, 306–308.

Попович, О. П. (2003). *Українське музичне життя Перемишля (1919–1999)*. Автореферат дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 “Музичне мистецтво”. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Прасіцький, М. (1961). “Драматичне товариство ім. Лесі Українки” в Перемишлі. *Перемишль. Західний бастион України: Збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі зладжений редакційною колегією під проводом проф. Б. Загайкевича*. Нью-Йорк; Філадельфія, 335–339.

Урбанський, О. (1975). Театральні мандри. *Наш театр. Книга діячів українського театального мистецтва* / Гол. ред. Г. Лужницький. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. Т. 1. С. 803–816.

Центральний державний архів громадських об'єднань України – ЦДАГОУ.

Шах, С. (1977). *Де срібнолентий Сян пливе. Історичний нарис державної української гімназії в Перемишлі*. Брюссель: Накл. То-ва “Рідна школа”.

Haliv, M., & Pnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281–297.

Haliv, M., & Pnytskyi, V. (2023). Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszłości*, 24 (2), 123–139.

Honcharenko, O., & Potyl'chak, O. (2021). Legal regulation of local population behaviour in the responsibility area of the Provisional Military Administration and Reich

Commissariat “Ukraine” (the summer of 1941 – winter of 1942). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 18, 167–175. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.18.226506>

Hulay, V., & Maksymets, V. (2021). The Soviet factor in the armed struggle at the territory of “halychyna” district of the general governorate (1941–1944). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 18, 156–166. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.18.226507>

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2019). The Industrial School for Jewish Girls, Sambir (1925–1939): A Local Institutional Description. *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (23), 119–132.

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3 (39), 66–80. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).591](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).591)

REFERENCES

Anatol, H., & Khilchenko, A. (1940). Molod oblasnoho teatru [The youth of the regional theatre]. *Bilshovytska Pravda*, 260, 2. [in Ukrainian].

Brusylovs’kyi, I. (1940). Aktrysa Olha Shybko (kandydat v deputaty Peremyslshkoi miskoi rady) [The actress Olha Shybko (the depute candidate of Peremysl town council)]. *Bilshovytska Pravda*, 286, 2. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy – TsDAHOU [Central state archive of public associations of Ukraine].

Demidko, O. (2018). Teatralna kultura Mariupolia u period nimetskoï okupatsii (1941–1943) [The theatrical culture of Mariupol in the period of the Nazi occupation (1941–1943)]. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 6, 156–162. [in Ukrainian].

Haidabura, V. M. (2004). *Teatr mizh Hitlerom i Stalinym: Ukraina. 1941–1944. Doli myttsiv* [The theatre between Hitler and Stalin: Ukraine in 1941–1944. The fates of the artists]. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian].

Haidabura, V. M. (1998). *Teatr, zakhovanyi v arkhivakh. Stsenichne mystetstvo v Ukraini periodu nimetsko-fashystskoi okupatsii (1941–1944)* [A theatre hidden in the archives. Scenic art in Ukraine in the period of the occupation of the fascist Germany (1941–1944)]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s–1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281–297. [in English].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s–1980s). *Echa Przeszlosci*, 24 (2), 123–139. [in English].

Honcharenko, O., & Potyl’chak, O. (2021). Legal regulation of local population behaviour in the responsibility area of the Provisional Military Administration and Reich Commissariat “Ukraine” (the summer of 1941 – winter of 1942). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 18, 167–175. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.18.226506> [in English].

Hulay, V., & Maksymets, V. (2021). The Soviet factor in the armed struggle at the territory of “halychyna” district of the general governorate (1941 – 1944). *Skhidnoievropeiskyyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 18, 156–166. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.18.226507> [in English].

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2019). The Industrial School for Jewish Girls, Sambir (1925–1939): A Local Institutional Description. *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (23), 119–132. [in English]. DOI: 10.29302/auash.2019.23.1.9

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3 (39), 66–80. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).591](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).591) [in English].

Kulyk, A. (1939). U zvilnenomu Stryiu [In the liberated Stryi]. *Bilshovytska Pravda*, 42, 2. [in Ukrainian].

Pan’kivskyyi, K. (1965). *Roky nimetskoï okupatsii* [The years of the German occupation]. New-York – Toronto: Life and Thoughts. [in Ukrainian].

Popovych, O. (2003). *Ukrainske muzyчне zhyttia Peremyshlia (1919–1999)* [Ukrainian musical life of Peremyshl (1919–1999)]. *Extended abstract of candidate’s thesis*. Kyiv: M. T. Ryl’s’kyi Institute of Art Study, Folklore Study, and Ethnology of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

Prasitskyi, M. (1961). “Dramatyčne tovarystvo im. Lesi Ukrainky” v Peremyshli [“Lesia Ukrainka theatrical society” in Peremyshl]. B. Zahaikevych (Eds.), *Peremyshl, Ukraine’s western bastion: a collection of materials on the history of Peremyshl and Peremyshl land*, (pp. 335–339). New-York, Philadelphia. [in Ukrainian].

Pylyp-Andrushkiv, M. (1996). *Ukrainskyi teatr u Peremyshli 1941–1944 rr.* [Ukrainian Theatre in Peremyshl in 1941–1944]. S. Zabovarnyi (Eds.), *Peremyshl and Peremyshl land during centurie*, (pp. 306–308). Peremyshl – Lviv. [in Ukrainian].

Shakh, S. (1977). De sribnolentyi Sian plyve. Istorychnyi narys derzhavnoi ukrainskoi himnazii v Peremyshli [Where the silver-stripped Sian flows. A historical sketch of the Ukrainian State Gymnasium in Peremyshl]. Brussels: Ridna shkola society. [in Ukrainian].

Slyvka, Y. (Ed.). (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini (1995). Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli: Dokumenty i materialy. T. 1 (1939–1953)* [Cultural life in Ukraine. Its Western Lands: documents and materials. Vol. 1 (1939–1953)]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Urbanskyi, O. (1975). *Teatralni mandry* [Theater tours]. H. Luzhnytskyi (Eds.), *Our Theater. Book of the leaders of Ukrainian theatrical art*, (vol. 1, pp. 803–816). New York; Paris; Sydney; Toronto. [in Ukrainian].

Vaniuga, L. S. (2012). Diialnist Ukrainskoho dramatychnoho teatru im. Ivana Franka v Ternopoli: period nimetskoï okupatsii [The activity of the Ivan Franko Ukrainian Drama Theatre in in Ternopil: the German occupation period]. *State Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 4, 121–126. [in Ukrainian].

Zabovarnyi, S. (2012). “Narodnyi dim” u Peremyshli [“The People’s House” in Peremyshl]. URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/nadsann/narodnijdimupere> misliavtorzabovarnijstepan [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 3 вересня 2022 р.
Стаття рекомендована до публікації 23.06.2023.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Axis Europae Вісь Європи

ВИПУСК 2
ISSUE 2

Головний редактор
Лідія Лазурко

Співредактори
Микола Галів
Василь Ільницький

Літературне редагування
Ірина Невмержицька

Редагування англomовних текстів
Віра Сліпецька, Юлія Талалай

Технічний редактор
Микола Костирко
Лілія Гриник

Макетування та верстка
Олег Лазебний

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 23.06.2023 р. Підписано до друку 30.06.2023 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 14,8. Зам. № 1450
Наклад 300 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП "ПОСВІТ"
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
E-mail: posvitdruk@gmail.com